

د پوهني وزارت

د تعليمي نصاب، د ښوونکو د روزني او د ساينس د مرکز معينيت
د تعليمي نصاب د پراختيا او درسي کتابونو د تاليف عمومي رياست

بيولوژي

B I O L O G Y

ټولگاتمی

۱۳۹ هـ. ش.

Ketabton.com

وړي امره لري،
نه په کلکه منع ده.
کيزي.

د پوهنې وزارت
د تعلیمي نصاب د پراختیا د بنوونکو د
روزني او د ساينس د مرکز معييت
د تعلیمي نصاب د پراختیا او درسي
کتابونو د تالیف لوی ریاست

بیولوژی

B i o l o g y

ټیم ډولگی

د چاپ کال: ۱۳۹۰ هـ. ش

الف

مولفان:

سید موجود شاہ سیلہی د پوهنې وزارت د درسي کتابونو د تالیف د پروژې د ټیم غړی
جیات الله ناصر د پوهنې وزارت د علمي شورا او د درسي کتابونو د تالیف د پروژې غړی.
پوهنموي، عبدالقدوس ندیمي، د تعلیم او تربیې د پوهنتون استاد
د سر مؤلف مرستیال علي الله جلیل د تعلیمي نصاب د پراختیا او درسي کتابونو د تالیف د ریاست علمي غړی
د مؤلف مرستیال غلام حسین سلیمانزی، د تعلیمي نصاب د پراختیا او درسي کتابونو د تالیف د ریاست علمي غړی
د سر مؤلف مرستیال غلام تقی خالقي د تعلیمي نصاب د پراختیا او درسي کتابونو د تالیف د ریاست علمي غړی
د مؤلف مرستیاله ترینا ستر محب زاده، د تعلیمي نصاب د پراختیا او درسي کتابونو د تالیف د ریاست علمي غړی

علمي اديتور:

ډاکتر محمد صابر د درسي کتابونو د تالیف د پروژې غړی.

د ژني اديتور:

محمد قاسم ښه من د پوهنې وزارت د تعلیمي نصاب د درسي کتابونو د پروژې د ډلې غړی

د څېړنې او تدقيق کمیټه:

پوهنوال ډکتور عبدالهادی ستانګزی د تعلیم او تربیې د پوهنتون استاد
پوهنمل اسد الله فروغ د تعلیم او تربیې د پوهنتون استاد

دیني، سیاسي او فرهنگي کمیټه:

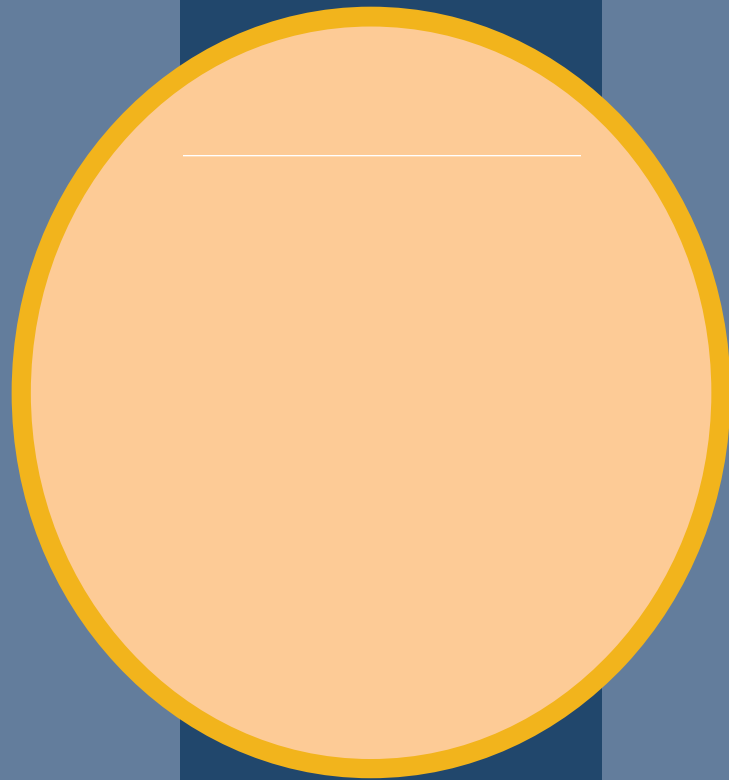
- مولوي عبدالصبور عربي
- ډکتور محمد يوسف نیازی
- حبیب الله راحل د پوهنې وزارت سلاکار د تعلیمي نصاب د پراختیا په ریاست کې.

د څارنې کمیټه:

- ډکتور اسدالله محقق د تعلیمي نصاب د پراختیا، د ښوونکو د روزنې او د ساینس مرکز معین.
- ډکتور شېرعلي ظریفی د تعلیمي نصاب د پراختیا د پروژې مسوول.
- د سرمؤلف مرستیال عبدالظاهر گلستانی د تعلیمي نصاب د پراختیا او درسي کتابونو د تالیف لوی رئیس.

طرح او دیزاین:

رحمت الله غفاری او حمید الله غفاری

ملي سرود

دا عزت د هر افغان دی	دا وطن افغانستان دی
هر بچی یې قهرمان دی	کور د سولې کور د توري
د بېلوڅو د ازبکو	دا وطن د ټولو کور دی
د ترگمنو د تاجکو	د پښتون او هزاره وو
پامیریان، نورستانیان	و رسره عرب، گوجر دي
هم ايماق، هم پشه بان	براهوي دي، قزلباش دي
لکه لمر پر شنه اسمان	دا هیواد به تل ځليري
لکه زړه وي جاويدان	په سينه کي د اسيا به
وايو الله اکبر وايو الله اکبر	نوم د حق مو دی رهبر

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

د پوهني د وزير پېغام گرانو ښوونکو او زده کوونکو،

ښوونه او روزنه د هر هېواد د پراختيا او پرمختگ بنسټ جوړوي. تعليمي نصاب د ښوونې او روزنې مهم توکي دی چې د معاصر علمي پرمختگ او ټولني د اړتياو له مخې رامنځته کېږي. څرنگه ده چې علمي پرمختگ او ټولنيزي اړتياوي تل د بدلون په حال کې وي. له دې امله لازمه ده چې تعليمي نصاب هم علمي او رښانه انکشاف ومومي. البته نه ښايي چې تعليمي نصاب د سياسي بدلونونو او د اشخاصو د نظريو او هيلو تابع شي.

دا کتاب چې نن ستاسو په لاس کې دی، پر همدې ارزښتونو چمتو او ترتيب شوی دی. علمي گټورې موضوعگانې پکې زياتې شوې دي. د زده کړې په بهير کې د زده کوونکو فعال ساتل د تدرسي پلان برخه گرځېدلې ده.

هيله من يم دا کتاب له لارښوونو او تعليمي پلان سره سم د فعالې زده کړې د ميتودونو د کارولو له لارې تدریس شي او د زده کوونکو مينځي او پلرونه هم د خپلو لوبو او زامنو په پاکيفيته ښوونه او روزنه کې پرله پسې گامه مرسته وکړي چې د پوهنې د نظام هيلې ترسره شي او زده کوونکو او هېواد ته ښې برېاوې ور په برخه کړي.

پر دې ټکي پوره باور لرم چې زموږ گران ښوونکي د تعليمي نصاب په رښانه پلي کولو کې خپل مسؤوليت په رښتوني توگه سرته رسوي.

د پوهنې وزارت تل زيار کاږي چې د پوهنې تعليمي نصاب د اسلام د سپېڅلي دين له بنسټونو، د وطن دوستۍ د پاک حس په ساتلو او علمي معيارونو سره سم د ټولني د څرنگو اړتياو له مخې پراختيا ومومي. په دې ټکي کې د هېواد له ټولو علمي شخصيتونو، د ښوونې او روزنې له پوهانو او د زده کوونکو له مينځو او پلرونو څخه هيله لرم چې د خپلو نظريو او رښانه وړاندیزونو له لارې زموږ له مولفانو سره د درسي کتابونو په لايحه تاليف کې مرسته وکړي.

له ټولو هغو پوهانو څخه چې د دې کتاب په چمتو کولو او ترتيب کې يې مرسته کړې، له ملي او نړيوالو درنو مؤسسو او نورو دوستو هېوادونو څخه چې د نوي تعليمي نصاب په چمتو کولو او تدوين او د درسي کتابونو په چاپ او وپس کې يې مرسته کړې ده، مننه او درناوی کوم.

ومن الله التوفيق
فاروق وردگ

د افغانستان د اسلامي جمهوريت د پوهني وزير

لومړۍ لیک

۱	لومړۍ څپرکي د ژوندیو موجوداتو طبقه بندي	۱
۴-۲	د طبقه بندي تاریخچه	۲
۸-۵	په شپږو عالمونو باندې د ژوندیو موجوداتو طبقه بندي	۳
۱۰-۹	د لومړۍ څپرکي لنډيز، د لومړي څپرکي پوښتني	۴
۱۱	دویم څپرکي له ویروسونو څخه تر فنجیانو پورې	۷
۱۳-۱۲	ویروس	۸
۱۵-۱۳	بکتریا	۸
۱۶	پروتستیا	۹
۱۸-۱۷	الجي	۱۰
۱۹-۱۸	فنجي	۱۱
۲۰	دیرگلی (گل سنگ)	۱۲
۲۲-۲۱	د دویم څپرکي لنډيز، د دویم څپرکي پوښتني	۱۲
۲۳	دویم څپرکي د نباتاتو ولبندي(طبقه بندي)	۱۴
۲۵-۲۴	د نباتاتو ځانګړتیاوې	۱۵
۲۴-۲۶	د نباتاتو ولبندي	۱۶
۲۸	د زړو لرونکو، نباتاتو اهمیت	۱۷
۴۰-۳۹	د دویم څپرکي لنډيز، د دویم څپرکي پوښتني	۱۸
۴۱	څلورم څپرکي د ژوو(حیواناتو) ولبندي	۱۹
۶۳-۴۲	د ژوو ځانګړتیاوې	۲۰
۶۴	د افغانستان تي لرونکي او الوتونکي حیوانات	۲۱
۶۴	د کبانو، الوتونکو او تي لرونکو اقتصادي اهمیت	۲۱
۶۶-۶۵	د څلورم څپرکي لنډيز، د څلورم څپرکي پوښتني	۲۲
۶۷	پنځم څپرکي طبيعي سرچینې او د هغوی ساتنه	۲۳
۷۳-۶۸	طبيعي زېرمې	۲۴
۷۶-۷۴	د طبيعي زېرمو ساتنه	۲۵
۷۸-۷۷	د پنځم څپرکي لنډيز ، د پنځم څپرکي پوښتني	۲۶

سريزه

گرائو زده کوونکو، ناسي هره ورځ د راډيو، ټلويزيون، ورځپاڼو او مجلو له ليارې د مختلفو ناروغيو، لکه: انفولوانزا، ايدز يا د بښارونو د هوا د ککرتيا، د چاپيريال د ککرتياو د مختلفو ډولونو، د نشه يي توکو زيانونو، د انسانانو د روغتيا لپاره د ميوو او سبو د گټو او نورو په هکله خبرونه اورېدلي يا لوستي دي، ښايي له ځينو پوښتنو سره مخامخ شي ، لکه:

آيا پوهېږئ ولي ناروغ کېږئ او ډاکټر ته ځئ؟ هغه ښايي چې موکړي دي خو مياشتي وروسته پکې توپيرونه ليدلای شي؟ ولي اولاد مور او پلار ته ورته والی لري؟ پورتنيو او دې ته ورته نورو پوښتنو ته د بيولوژي علم ځواب وايي.

هغه علم چې ژوندي موجودات او له چاپيريال سره د هغوی متقابلې عمليې څيړي د بيولوژي په نامه يادېږي. بيولوژي د طبيعي علومو يوه څانگه ده. ددې علم مطالعه موز سره د ژونديو موجوداتو په جوړښت، ځانگړتياوو او پېژندنه کې مرسته کوي. د چاپيريال او شخصي حفظالصحي رعايت او مناسب خوراک چې زموږ د صححت او سلامتيا د ساتلو لامل کېږي، لارښوونه کوي ځان او خپل چاپيريال ښه وپېژنو. د بيولوژي کتاب داسې ليکل شوی دی، چې گرائو زده کوونکو لپاره په زړه پورې موضوعگانو او مضمونونو د وضاحت اوښي څرگندتيا او درک وړ وي او ناسو سره به د حقايقو او مفهمونو په پوهېدلو کې مرسته وکړي. په دې کتاب کې دلابني څرگندتيا په موخه انځورونه، جدولونه، فعاليتونه او اضافي معلومات راوړل شوي دي. د يادولو وړ ده چې د بيولوژي علم د پلټنې، مشاهدې او تجربو پر بنسټ ولاړ دی. نشو کولای، مطالب، مشاهدې او تجربې او د لارښوونو سرته رسولو څخه پرته يوازې حافظې ته وسپارو؛ له دې کبله ددې کتاب په هر څپرکي کې فعاليتونه په پام کې نيول شوي دي. د هغې په سرته رسولو سره لاندې ټکي په پام کې وړئ.

په ځينو فعاليتونو کې د هغې پوهې له مخې چې د درس له متن څخه يې لاس ته راوړئ، له ناسو څخه غوښتل شوي دي چې له متن څخه يې لاس ته راوړئ، له ناسو څخه غوښتل شوي دي چې يوې يا څو پوښتنو ته ځواب ووايست. په ځينو نورو فعاليتونو کې ستاسو او ستاسو د ټولگيوالو د بحث لپاره موضوع مطرح شوې ده چې په باره کې يې يو تر بله خپل نظرونه وړاندې کړئ او پایله يې نورو ته ووايي.

د دستورالعمل پر بنسټ يو شمير فعاليتونه ناسو ته درکړل شوي دي چې د هغې مطابق کړئ، وکړئ، تجربې سرته ورسوئ او پايلې يې خپل محترم ښوونکي ته ووايست.

د اتم ټولگي د بيولوژي کتاب پنځه څپرکي لري چې عمده مفاهيم يې عبارت دي:

د ژونديو موجوداتو ولېندي، له ورسره څخه تر فېچيانو پورې، د نباتاتو ولېندي، د ژوو ولېندي، طبعي زېرمې او د هغوی ساتنه.

هيله من يو د پورته هر يو مفهوم په باره کې د هغوی په جزياتو باندې زياته پوهه ترلاسه کړئ.

د ژوند یو موجوداتو طبقه بندی (classification of living things)

که چېرې د سپورتي توکو هټې مو درلودلای څنگه به مو د مختلفو لویو سامانونه په گروپونو ویشل؟ نباتي بوټونه، پنبوسکې، د والیبال چال او نور مو په جلا جلا الماریو کې ځای په ځای کړی وای. یا که د خوراکی توکو مغازه مو درلودلای د خورو توکي لکه غوښې، دودۍ او خواړه به مو په جلا جلا الماریو کې ایښودلای وای. ولې؟ دا ځکه، که چېرې شیان په ترتیب او د گډو ځانګړتیاوو له مخې په ټاکلو ځایونو کې کینودل شي ژر او د وخت له ضایع کیدو پرته پیدا کېږي؛ په تیره بیا که د شیانو شمېر زیات وي او په غیر منظم ډول ځای په ځای شوي وي، پیدا کول یې گران دي. د ژوندیو موجوداتو د طبقه بندۍ په وخت کې عمین مشکل موجود دی. که چېرې ژوندي موجودات د مشترکو صفاتو او خواصو د اصولو له مخې طبقه بندی شوي نه وای د ډول ډول ژوندیو موجوداتو دټولو نوعو پیژندل به ممکن نه وای. له دې کبله بیولوژي پوهانو د کار د اسانتیا او ژر پیژندنې لپاره ژوندي موجودات په ډول ډول گروپونو ویشلي دي. ساینس پوهانو ژوندي موجودات څنگه طبقه بندی کړل؟ د ژوندیو موجوداتو طبقه بندی څه اهمیت لري؟ ددې څپرکي له لوستلو وروسته به وکولای شئ چې دغسې پوښتنوته ځواب ورکړئ او په پای کې به تاسو د طبقه بندۍ تاریخچه، د نوم ایښودلو دوره گونی سیستم، د طبقه بندۍ سولې، او دا چې څنگه ساینس پوهانو ژوندي موجودات په شپږو عالمونو طبقه بندی کړل، آشناسئ.

د طبقه بندی تاریخچه

څه د پاسه دوه زره کاله مخکې د ارسطو په نوم یوناني فیلسوف او طبیعت پېژندونکی له لومړیو کسانو څخه و، چې ژوندي موجودات یې طبقه بندی کړل. هغه ژوندي موجودات په دوو ډلو (ګروپونو) یعنی په حیواناتو او نباتاتو وویشل. نوموړي بیا حیوانات د اوسیدو د محیط له مخې په دریو ډلو وویشل. لومړی هغه حیوانات چې په وچې کې ژوند کوي، دویم هغه حیوانات چې په اوبو کې ژوند کوي، دریم هغه حیوانات چې په هوا کې الوتلی شي. همدارنگه نباتات یې په وینو، بوټو او ونو ویشلي دي. ساینس پوهانو د ارسطو طبقه بندی د سګونو کلونو لپاره وکاروله. له دې وروسته چې زیات ژوندي موجودات وپېژندل شو د ارسطو د طبقه بندی له سیستم څخه لږه ګټه واخیستل شوه. ځکه ډیر ژوندي موجودات چې نوي کشف شول د ارسطو د طبقه بندی له سیستم سره یې سمون نه درلود. په ۱۷۳۵م کال کې کارلوس لینه (Carolus Linnaeus) سویډني بیولوژي پوه نوي طبقه بندی ته پراختیا ورکړه، چې تراوسه پورې د استفادې وړ ده. لینه په طبقه بندی کې هغه ژوندي موجودات، چې یوشان خواص یې درلودل، په عین ګروپ کې ځای کړل. لینه د ارسطو په طبقه بندی کې یوشمیر مهم تغیرات منځ ته راوړل. نوموړي نباتات او حیوانات په ډیرو ګروپونو وویشل. لینه د خپلې طبقه بندی په سیستم کې د نوعې د صفتونو له مخې د ژوندیو موجوداتو لپاره داسې نومونه انتخاب کړل چې د هغوی صفتونه بیانوي.

(۱-۱) انځور د لینه تصویر

د دوه گوني نوم اېنسودني سيستم

لپښه د هر ژوندې موجود لپاره يولائيني نوم غوره کړ، چې له دوو يوناني کلمو څخه ترکيب شوی دی. د علمي نوم لومړۍ کلمه له جنس Genus څخه نماينده گي کوي او په غټ توري پيليري. دويمه کلمه د ژوندي موجود د نوعي نماينده گي کوي او په کوچني توري پيليري.

د بېلگې په توگه د سپين گلاب علمي نوم روزا البا Rosa alba دی، چې (روزا) جنس نوم او (البا) د نوعي نوم دی. همدارنگه د صحرايي پښو علمي نوم فيليس کيتوس Fils catus دی او د لپوه نوم کنيس لوپس Canis lupus دی، چې کنيس د جنس نوم او لوپوس د هغې نوعه ده. ساينس پوهان علمي نومونو ته نسبت معمولي نومونو ته، چې هره ورځ اخيستل کيږي، د لاندې دلايلو له مخې غوره بولي:

۱. تر بحث لاندې ژوندي موجود په اړه غلطې نه را منځته کيږي، ځکه دوه ژوندي موجودات هېڅکله عين علمي نوم نه لري، خو کېدای شي، چې دوه يا څو ژوندي موجودات عين معمولي نوم ولري.
۲. علمي نومونه کله نا کله بدلېږي. علمي نومونه په ټولې نړۍ کې يوازې په لاتيني ژبې ليکل شوي او لاتيني ژبه نه بدلېږي.

ساينس پوهانو پخوا ژوندي موجودات د حيواناتو په ډلو کې شمېرل، ولې دا طريقه نوره نه په کارېږي؟

د طبقه بندی پوړونه (سوني):

نوعه (Species): د ژوندیو موجوداتو په طبقه بندی کې ډیر وړوکی واحد له نوعي څخه عبارت دی. نوعه پخپلو کې ډیرې نږدې اړیکې لري. د یوځای کېدو په صورت کې کولای شي مثل (اولاد) تولید کړي. نوعه د طبقه بندی په سطحه کې له جنین څخه لاندې واقع ده.

جنین (Genus): د طبقه بندی هغه سطحه ده چې له کورنۍ (Family) څخه وروسته راځي او له څو نوعو څخه جوړېږي چې ټول یې ګډې ځانګړتیاوې لري. همدارنګه، مختلف جنینونه چې یوشان خواص ولري سره یوځای کېږي، کورنۍ (فامیلې) جوړوي. کورنۍ اړدر (Order) جوړوي. اړدرونه یوځای کېږي ټولګي Class او ټولګي (کلاسونه) یوځای کېږي فایلم (phylum) او فایلمونه (Kingdom) جوړوي. د طبقه بندی اووه سوني په لاندې ډول خلاصه کولای شو.

Kingdom ..... عالم
 Phylum ..... فایلم
 Class ..... کلاس
 Order ..... اړدر
 Family ..... فامیلې
 Genuse ..... جنین
 Species ..... نوعه

د طبقه بندی د پورتنیو اوو سویو پر بنسټ کولای شو د هوسۍ او ګلاب د طبقه بندی سوني په لاندې ډول وښایو.

ګڼه	د هوسۍ طبقه بندی	د ګلاب طبقه بندی
۱	عالم	عالم
۲	فایلم	فایلم
۳	کلاس	کلاس
۴	اړدر	اړدر
۵	فامیلې	فامیلې
۶	جنین	جنین
۷	نوعه	نوعه

فعالیت:

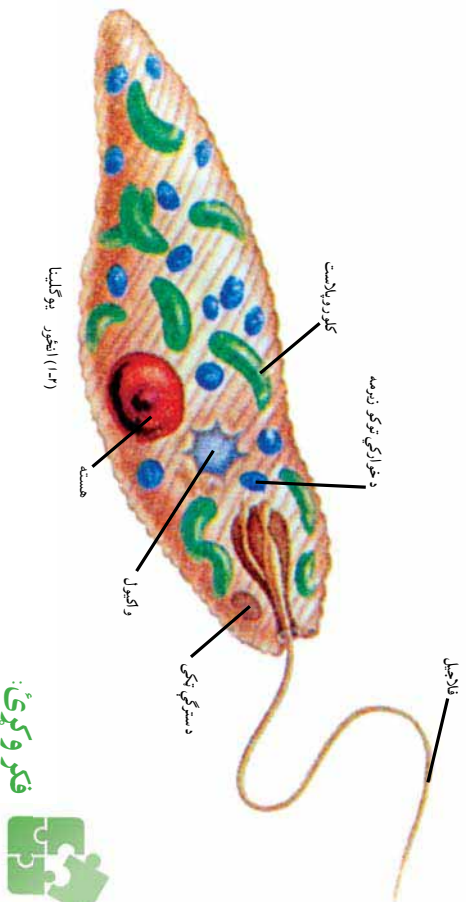
په لاندې جدول کې د دوو ژورو طبقه بندي درک شوي ده. د طبقه بندي دواړه جدولونه سره پرتله کړئ. د دواړو ژورو ورته والي او توپيرونه د جدول له مخې په خپلو کتابچو کې وليکئ.

زوی	کورنۍ پېشو	گروپ
حیوان	حیوان	عالم
کور دانا فقاريه	کور دانا (فقاريه)	فایلم
ني اروگي	ني اروگي	کلاس
کارنيور (غوبه خورونکي)	کارنيور (غوبه خورونکي)	ارور
فيليدي	فيليدي	فاسيلي
پانتيرا	فيليس	جنيس
لمو	دويمسيکا	نوعه

په شپږو عالمونو باندې د ژونديو موجوداتو طبقه بندي:

هغه ژوندي موجودات چې شنه دي اوخپله خواره پخپله جوړوي، په دنهونو کې ژوند کوي او حرکت کولی شي. آیا دغه ژوندي موجودات حیوانات دي که نباتات یا د دواړو ترمنځ؟ ټول ژوندي موجودات سلگونه کلونه یا په نباتاتو یا په حیواناتو طبقه بندي شوي وو. خود وخت په تیریدو ساینس پوهانو ولیدل چې ځینې ژوندي موجودات لکه یو گلینا *Euglena* هم د نباتاتو او هم د حیواناتو خاصیتونه او ځانګړتیاوې لري. نو څنگه او څه ډول باید دغسې ژوندي موجودات طبقه بندي کړای شي؟

ژوندي موجودات د هغوی د ځانګړتیاوو پریښست طبقه بندي کېږي. د بیلګې په ډول، یو گلینا شین رنگه ماده لري او خپل خواره پخپله د ضیایي ترکیب د عملې په واسطه جوړوي. دا ځانګړتیاوې مونږ دې پایلې ته رسوي چې یو گلینا نبات دي. له بلې خوا یو گلینا د ستروګي (Flagel) په واسطه حرکت کوي او هم کولای شي چې له نورو ژونديو موجوداتو څخه تغذیه وکړي. نو ویلای شو چې یو گلینا د حیواناتو له ډلې څخه ده. څرنگه چې لیدل کېږي یو گلینا نه د حیواناتو له ډلې څخه ده او نه د نباتاتو په ډله کې شامله ده، له دې امله ساینس پوهانو د طبقه بندي پرابلم د پروتستا په نوم د یوول عالم په زیاتولو سره حل کړ چې د یو گلینا غونډې ژوندي موجودات یې په هغه کې طبقه بندي کړي.

که چيري ساينس پوهانو مشاړخوا دوه سيلپونه نوعي پېژندلې وای او دغه دوه سيلپونه نوعي د خمکي د مېخ د ټولو نوعو فقط لس سلنې (فيصده) وای د ژونديو موجوداتو څو نوعو به د خمکي پر مېخ وجود درلودلای ؟

د بکتریا عالم (Kingdom Bacteria):

بکتریا ډیر واره یو حجروي جسمونه دي. له نورو ژونديو موجوداتو څخه توپیر لري. بکتریا د پروکاریوت prokaryote له جملې څخه دي. مشخصه هسته نه لري. ډیرو بیولوژی پوهانو بکتریا په دوو عالمونو ویشلي دي. یوې د ارک بکتریا عالم او بل یې د یو بکتریا عالم دی چې دلته په لنډه ډول او په دویم څپرکي کې به یې په مفصل ډول مطالعه کړي.

د ارک بکتریا (Arch Bacteria) عالم: ارک بکتریا پروکاریوت دی. په هغو محیطونو کې چې زیاتره ژوندي موجودات هلته ژوند نشي کولای، ژوند کوي.

د یو بکتریا (Eu Bacteria) عالم: دا بکتریا پروکاریوت دی. په اوبو، خاورو او آن د انسان د بدن په دننه کې ژوند کوي. مثلاً، ایشریشیا کولې (*Escherichia coli*) چې د انسان په کولمو کې د بیر شته وی. دیادولو وړېده، چې دواړه ډوله نومول شوی بکتریا د مونیرا تر عالم لاندې مطالعه کېدې، خونین هریو جلا جلا عالم دی.

فعاليت:

په مستوڪي د ميڪروسڪوپ په واسطه د بكتريا ليدل: د اړتيا وړ توکي: يوه کا جوغه تازه مستي، اوبه، خاڅکي، خخوړوګي (قطره چکان)، نښينه يي پياډ يا بيګر، متلين بلو، ميڪروسکوپ، سلايد، سلايد پوښ (cover slide). کړنلاره: نړۍ مستي په وړوګي بيګر يا نښينه يي گيلاس کې واچوئ. خو خاڅکي متلين بلو ورباندې زيات کړئ او د نښينه يي مېلې په واسطه يي وينوروئ. بيايو خاڅکي پر سلايد باندې واچوئ او د سلايد پوښ په واسطه يي پوښ کړئ. سلايد د ميڪروسکوپ، د سبز stage پر مناسب ځای کې کېږدئ. لومړی يي د کوچنۍ قوې اړتيا يي د لوي قوې ايډجکټيف په واسطه وګورئ. څه شی چې ووينئ رسم يي کړئ او د کتنو پاڼي خپل ټولګي ته بيان کړئ.

د پروټستا عالم (Kingdom Protesta):

پروټستا يو حجروي ژوندي موجودات دي. يو جلا عالم دی. ځيني پروټستا په ټولنيز ګالوني- Colony) ډول ژوند کوي. د بکتريا پرحلاف د پروټستا عالم يوګالونيوت دی. په دې عالم کې زيات شمېر ژوندي موجودات شامل دي. هغه پروټستا چې حيواناتو ته ورته دي د پروټوزوا په نامه او نبات ډوله پروټستا د الجي (Algae) په نامه يادېږي. يو ګليا چې د پروټوزوا له جملې څخه ده د پروټستا په عالم کې شامله ده.

د فنجي عالم: (Kingdom Fangi)

فنجي هغه عالم دی چې د کلوروفيل نه لرلکو يوګالونيوت ژونديو موجوداتو څخه جوړ دی. حرکت نه شي کولاي. ډيرښت يي د سپورونو په واسطه سر ته رسېږي. خپل خواړه د چاپيريال د موادو له تجزيې څخه اخلي او جذبوي يي. بېلګي يي مرخيږی، پوپنګي او خميرمايه ده.

۳ | انځور مرخيږی

فنايت: د ميکروسکوپ په واسطه د پوپینکو کتبه.

دارتيا ورتوکي: ميکروسکوپ، سلايد پوزيشن او يوه توبه پوپینک وهلي د وړو، پاکي اوبه، ځانگړي، څڅوونکي، پيس کړنلاره: له پوپینک وهلي، د وړو، څڅه د پيس په واسطه د پوپینکو يوه وړه توبه را واخلي او د سلايد د پاسه يې کپړوئ. د دې لپاره چې پوپینکه د خپل ځای څڅه يې ځايه نه شي يې ځانگړي اوبه پرې واچوئ او د سلايد پوزيشن په واسطه يې وپوښوئ. سلايد د ميکروسکوپ د ميز stage د پاسه په لارم ځای کې کپړوئ لومړی يې د کمزوري او بيا يې د قوي ابجکتيف په واسطه وگورئ او هغه څه چې مو ولیدل په خپلو کتابچو کې يې رسم کوئ. د خپل کار پايله په تولاگي کې بيان کوئ.

د نباتاتو عالم (Kingdom Plants):

د نباتاتو عالم له څو حجروي موجوداتو څخه جوړ شوی دی چې معمولاً شنه دي. نباتات حجروي ديال لري چې له سلولوز څخه جوړ شوی دی. نباتات له يوځای څخه بل ځای ته حرکت نه شي کولای. نباتات د لمر د انرژي په موجوديت کې د ضياعي ترکيب د عمليې په واسطه د خوروتوکي (قندونه) جوړوي. د نبات په واسطه د خوروتوکي نه يوازې خپله د نبات لپاره بلکې د نورو ژونديو موجوداتو لپاره، چې له نباتاتو څخه تغذيه کوي، هم اهميت لري.

د حيواناتو عالم (Kingdom Animals):

دحيواناتو په عالم کې څو حجروي ژوندي موجودات شامل دي. حجروي ديوال نه لري. حيوانات کولای شي له يو ځای څخه بل ځای ته حرکت وکړي. دخپل حرکت لپاره له وزرونو څخه د الوتولپاره استفاده کوي او ځينې يې په پښو حرکت کوي. مشخص حسي غړي لري. حسي غړي له حيوان سره مرسته کوي چې د محيطي عواملو په مقابل کې چټک غبرگون وپيښي. دحيواناتو خواړه مختلف دي. ځينې حيوانات د وښو ځينې له نورو حيواناتو څخه تغذيه کوي. د ځينو حيواناتو بدن نرم او په ځينو نورو کې د مالا شمزۍ وجود لري.

د لومړي څپرکي لنډيز

- ▶ طبقه بندي: د ورته ځانګړتياوو پر بنسټ ژوندي موجودات پر ډلو يا گروپو ويشل له طبقه بندي څخه عبارت دی.
  - ▶ تکسانومي: د طبقه بندي اونوم ايښودلو له علم څخه عبارت دی.
  - ▶ ارسطو لومړی سړی و چې ژوندي موجودات يې د ظاهري خواصو او صفتونو له مخې په دوه لويو گروپونو(حيوانات او نباتاتو) باندې طبقه بندي کړل.
  - ▶ ارسطو نباتات په دريو عمده گروپونو ووېشل: واښه، بوټي، او وني. همدارنگه نوموړي حيوانات د اوسېدلو د چاپېريال له مخې په دريو ډلو ويشلي دي. هغه حيوانات چې په وچه ژوند کوي، هغه حيوانات چې په اوبو کې ژوند کوي او هغه حيوانات چې الوزي او په هوا کې ژوند کولای شي.
  - ▶ لښه د دوه گونې طبقه بندي سيستم معرفي کړ او د هر ژوندي موجود لپاره يې لاتين نوم غوره کړ چې له دوو کلمو څخه ترکيب دی. لومړۍ کلمه يې جنس او دويمه کلمه يې نوعه ده چې ترننه پورې د لښه د طبقه بندي له سيستم څخه گټه اخيستل کېږي.
  - ▶ د ژونديو موجوداتو په طبقه بندي کې ډير لوی گروپ عالم دی. تر عالم لاندي فايلم ځای لري. نوعه: د طبقه بندي ډير وړوکی واحد دی. وگړي يا ژوندي موجودات، چې همونه وي، کولای شي د مثل توليد وکړي. يا په بل عبارت يو له بله سره ازدواج کوی او مثل منځ ته راوړي. ژوندي موجودات په اوسنۍ طبقه بندي کې په لاندي شپږو عالمونو ويشل شوي دي.
- ۱- ارک بکتریا
  - ۲- يو بکتریا
  - ۳- پروتستا
  - ۴- فنجي
  - ۵- نباتات
  - ۶- حيوانات.

د لوهرې څپر کې پوښتني

لاندي جملې په خپلو کتابچو کې وليکئ او تش ځايونه يې ډک کړئ:

۱- ارسطو لوهرې سرې و چې ژوندي موجودات يې ..... په بنسټ طبقه بندي کړل.

الف: د بېولوژيکي نژديوالي بـ د ظاهري خواصوله مخي ج- د اوسېدوړد محيط له مخي.

د: (ب) او (ج)

۲- دوه گوني نوم ايښودنه د ..... په واسطه معرفي شوي ده.

الف: ارسطو   ب: لینه   ج: اډيسس   د: هيڅ يو

لاندي جملې په خپلو کتابچو کې وليکئ او د سم جواب په مقابل کې د (ص) توري کېږدئ.

الف: د طبقه بندي پر مخ تر اړوړ لاندي کلاس راځي.

ب: پر وکارښود حقيقي هسته لري.

ج: چټناسي (پونک) په فنجانو پورې اړه لري.

تشرېحي پوښتني

۳- پروکاريوت او يوکاريوت څه توپير لري؟ شرح يې کړئ.

۴- د پيرتستا او فنجانو توپيرونه واضح کړئ.

۵- لینه ژوندي موجودات څنگه طبقه بندي کړل؟

۶- د ژونديو موجوداتو د شپږو عالمونو نومونه راځلي.

دویم څپر کی

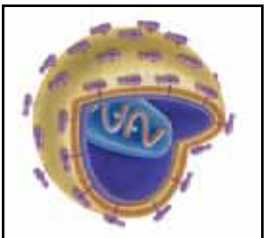
له ویروسونو څخه تر فنجیانو پورې

آیا کله مو ریزش کړی یا مو ستونی خون شوی دی؟ دا ناروغي له څه شي څخه پيدا کېږي؟

د ستوني خون بڼايي د يو ډول بکټريا له امله را منځته شي. ویروسونه هم د بيلا بيلو ناروغيو لامل کېږي. په تير لوست کې مو په لنډه ډول د بکټريا، پروتستې او فنجیانو په باره کې معلومات حاصل کړل، خو د ویروسونو په باره کې، چې د ژوندیو موجوداتو په طبقه بندۍ کې شامل نه دي، څه شی ډگر شوی نه دی. سره له دې چې ځینې ژوندي موجودات لکه بکټريا او فنجي ناروغي منځ ته راوړي، خو نن له بکټريا، فنجیانو او ځینو پروتستېاو څخه د خوړو توکو او روغتیايي چارو کې استفاده کېږي. د دې څپر کې په لوستلو سره به د ویروسونو او بکټریاوو له ځانګړتیاو، بڼو، ویرېنت (کټر) او نقش سره اشنا شئ. همدارنگه د پروتستېا، فنجیانو او ډبر گلي (گل سنگ) ځانګړتیاوې او ډولونه به وپېژنئ.

ویروس (Virus)

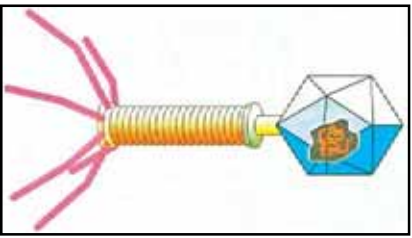
آیا ویروسونه ژوندی موجودات دي؟ ویروس له لاتیني کلمي وینوم(Venome) څخه اخیستل شوی، چي د (زهري ماڼی) معنا لري. ویروس د لوسړي ځل لپاره د تنباکو په پانې کې کشف شوی دی. څرنگه چي ویروس د ژوندیو موجوداتو ټول خصوصیات نه لري او له حجرې څخه بهر غیر فعال وي نو له دې امله بیولوژي پوهان ویروس ژوندی جسم نه گڼي. په (۲-۱) شکل کې د تنباکو ویروس وینئ.

ب

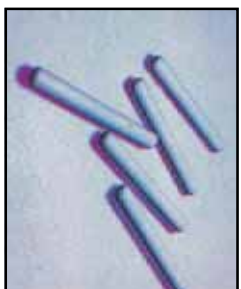

ج

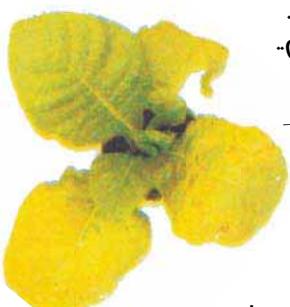

د

- ۲-۳ انځورونه، څلور ټوله ویروسونه:
الف: د تنباکو ویروس
ب: د ایډز ویروس
ج: د انفلونزا ویروس
د: د بکتريا فایروس

الف

(۲-۱) انځور د تنباکو د پاتو ویروس

فکروکړئ:

آیا که مو د تنباکو په پانوکې د موزایک په بڼه ژیرځالونه لیدلي دی؟

د ویروس بڼه او جوړښت:

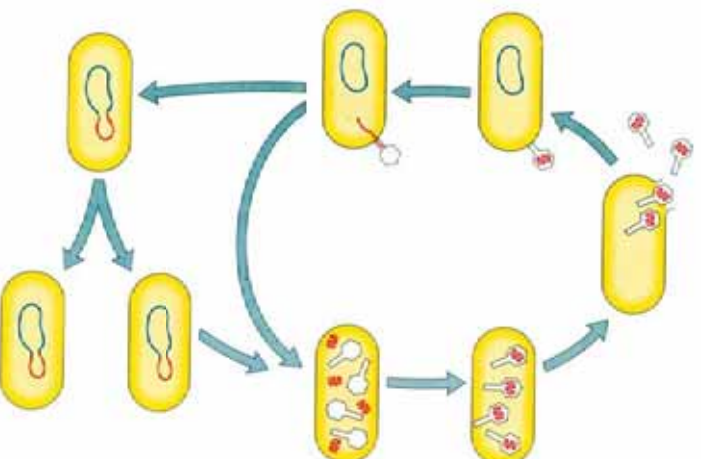
ویروسونه له دوو برخو څخه جوړ شوي دي. باندني برخه یې چې پروتین دي د کپسید (Capsid) په نامه یادېږي او داخلي برخه یې چې د کپسید په واسطه پوښل شوې ده، بنیایي یا DNA یا RNA ولري (نه دواړه). ویروسونه په مختلفو بڼو لیدل کېږي، مثلاً د انفلونزا او ایډز (HIV) ویروسونه کروي شکلوته لري او د بکتريا فایروس د چوگښې د لاروا شکل اود تنباکو ویروس سپلي ته ورته شکل لري. ویروسونه له بکتريا څخه کوچني وي. یوازې د الکترون میکروسکوپ په واسطه لیدل کېږي.

به چا پيريال كي د ويروسونو رول چه شي دي؟

ويروسونه ټول ژوندي موجودات، لکه حيوانات، نباتات او فنڅيان اغيزمن کوي. د بېلگې په توگه په انسانانو کې د مختلفو ناروغيو لکه، انفلونزا، چيچک، کوي (شري) د ماشومانو گوزن، يوغوب، کله چرک، ايدز او نسور ناروغيو لامل کېږي. په نباتاتو کې هم مختلفې ناروغي منځ ته راوړي. مثلاً د رومي بانجانو په پانو کې د موزايک (زيتي) په شکل د ژيروخالونو توليد د ويروسونو اغيزه ده. ايا ويروسونه کولای شي بکتريا اغيزه مننه کړي؟ که کېږي، څنگه؟

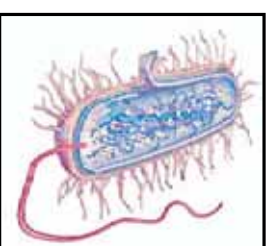
لکه څنگه چې په (۲-۳) شکل کې ليدل کېږي، لومړی بکتريا فاژ ويروس په بکتريا پورې نښلي. بيا خپل DNA د بکتريا حجروي داخل ته پيچکاري کوي. وروسته ويروس د بکتريا په داخل کې وده کوي او په پای کې د بکتريا حجره جوړي.

(۲-۳) انځور: بکتري فاژ

بکتريا (Bacteria)

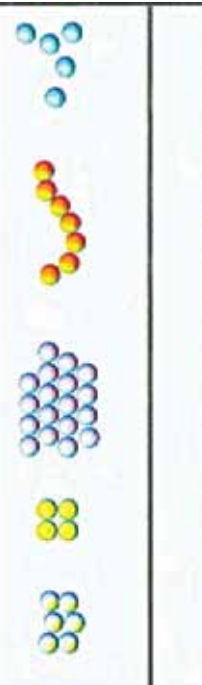

بکتريا يو حجروي ژوندي موجودات دي، چې په هرځای لکه: هوا، خاوري او اوبه د انسان په بدن کې پيدا کېږي. د بکتريا يوه ځانگړتيا د يوې ټاکلې هستې نه درلودل دي. هغه مواد چې د نورو ژونديو موجوداتو په هسته کې ليدل کېږي د بکتريا په حجره کې په خپاره ډول وجود لري. د بکتريا حجرې کولای شي چې په ځانگړي (مفرد) ډول يا ځينې وختونه په خپلو کې يوځای کېږي زنجير يا گروپ جوړوي.

(۲-۴) انځور: بکتريا حجره

د بکتريا بڼې (شکلونه) د بکتريا حجره معمولاً په دريو بڼو ليدل کېږي. مېلې ته ورته شکل چې د بسيلوس (Bacillus) په نوم او کروزي يا گرد شکل چې د کوکوس (Cocuse) اوفنر ډوله شکل د

سپيريليا (Spirilla) په نوم يادېږي. يوه بله نوعه بكتريا چې د کامي (i) تشکل لري اود کولرا د ناروغۍ سبب کېږي، د ويبريو کولرا (Vibrio) په نوم يادېږي.

نومونه	
کوکوس	
باسيلوس	
سپيريليا	
ويبريو	

د بکتريا ډيرينست (تکثیر): بکتريا زياتره د غير زوجي ډيرينست د دوه گوني ویش Binary Fission)) په واسطه، چې يو ډول د امپوسيس عمليه ده، ډيرينست کوي. ځيني بکتريا زوجي ډيرينست هم لري. بکتريا په مناسبو محيطي شرايطو (د تودوخې مناسبه درجه، غذايي مواد او پوره رطوبت) کې ډيرينست او وده کوي. بکتريا په هرو شلو دقيقو کې وده کوي او د توليد جوگه کېږي.

د بکتريارول په چاپريال کې: کېدای شي چې بکتريا زيانمنې وي يا گټورې. **زيانمنې بکتريا:** بکتريا د بيلا بيلو نارغيو لکه: تيرکلوز (TB)، تيناوس، توري توخلي، د ستوني خوږ، لويې تبي (محرقة)، کولرا او نورو نارغيو لامل کېږي. همدا رنگه د خوړاکي توکو د خرابيدو، د شيدو د تروه کېدو د سپو او سبو د خوساگيدو عامل هم کېږي.

گپوري بکٽريا:

بکٽريا مروه جسڊونه تجزيه کوي، په ساده توکون پي اروي او خاورو ته پي داخلوي. ځيني بکٽريا د يو ششمير نباتاتو لکه چني (نخود)، لوبيا، مشنگ او نورو پلي بابو نباتاتو د ريښو په غوتوکي ژوند کوي. دا بکٽريا د هورمايټروجن په نائيرټ بدلولي، چي نباتات ور څخه د غذائي موادو په توگه گټه اخلي. (۶-۲۱ننځون) کي ليدل کيږي. همدارنگه بکٽريا چاپيريال له چټلپو څخه پاکوي. څرنگه چي بکٽريا د عضوي توکو د خوسا کيدو او تجزيه کيدو لامل کيږي او هغه له منځه وړي، چاپيريال له چټلپو څخه پاکيږي. يو ډول گپوري بکٽريا د شمزي لرونکو حيواناتو په کولموکي و جود لري، چي په هضم کي مرسته کوي. بکٽريا د مستو، پټير سرکي، الکولو او درملو لکه انټي بيوتیک (Antibiotic) او وينايمينونو په جوړولوکي مهم رول لري. د بکٽريا بله ډله ارک بکٽريا (Archbacteria) ده. ارک بکٽريا کولای شي په هغو محيطونوکي، چي سخت شرايط ولري، ژوند وکړي. لکه د تودو اوبو چټي يا تروي اوبه او جبه زارې ځمکي.

(۶-۱) انځور د نائټروجن د نسيملو بکٽريا

فنايت:

زده کورونکي دي په دوو ډلو وویشل شي.

د الف ډله: هغه ناروغي چې له بکټرياوو څخه منځ ته راځي، لست دي بې کړۍ.

ب ډله: د بکټريا گټې دي لست کړۍ.

په پای کې دي دواړه ډلې د خپل کار پایلې د توکي په وړاندې بیان کړۍ.

پروتستا (Protista)

پروتستا د ویرو پخوانیو او لومړنیو ژوندیو موجوداتو له ډلې څخه دي. پروتستا د بکټریا په خلاف حقیقي هسته لري، یعنې یو کاريوت دی. زیاتره یو حجروي او میکروسکوپي دي او ځینې یې څو حجروي هم وي. ځینې پروتستا د خوځښت لپاره بانه یا سیلیا (Cilia) او ځینې یې مترونک یا فلاجیل (Flagella) لري. په پروتستا کې زوحي او غیر زوحي ډیرښت لیدل کېږي. د پروتستا عالم ډیرې نوعې لري، خو په عمومي ډول هغه پروتستا چې حیواناتو ته ورته وي، د پروتوزوا په نامه او نباتاتو ته ورته پروتستا د الجي په نامه یادېږي. ډیروتنوزوا څلور توکي په لنډ ډول څیړو:

۱- د سارکودینا توکي (Class Sarcodina): مهم مثال یې امیب دی. امیب په درواغجنو پښو حرکت کوي. درواغجنې پښې سائوپلازمي راوتلي جوړښتونه دي چې د امیب له هرې برخې څخه منځ ته راځي. ځینې امیبونه د پرازیت په ډول ژوند کوي. بیلگه یې انت امیبا هستولا تیکا دي، چې په انسانانو کې د وینې لرونکي نسخوږي لامل کېږي.

۲- د فلاجیلاتا توکي (Class Flagellates): د دې توکي نوعې یو یا څو فلاجیل لرونکي دي. له فلاجیل څخه د حرکت کولو په منظور استفاده کوي. د فلاجیلاتا یونماینده یو گلینا ده چې په آزاد ډول په تازه اوبو کې ژوند کوي، بل نماینده یې جارد یا ده چې د انسان په بدن کې زیاتې جارډیا د وینې لرونکي نس ناستي او نسخوږي سبب کېږي.

۳- د سیلیاتا توکي (Class Ciliate): د دې توکي غړي سیلیا

الف) امیب

ب) پارامیبا

ج) جارډیا

(ښانه) لري. يو نماينده يي پراميشيم دی چې په ولاړو اوبو کې زيات پيدا کېږي.
 ۴- د سپوزوزوا ټولګي (Class Sprozoa): د پروتسټا دا ډوله حرکتې غړې نه لري. بېلګه يي پلازموډيم دی. پلازموډيم د انسان د وينې پرازيت دی چې د ملاريا د ناروغۍ سبب کېږي.

۵) پراميشيم

(۷-۲) شکل د پروټوزوا شکرڼه: الف: آميب
 ب: يوګليا ج: جاردیا د: پراميشيم

فعاليت:

د فلاجيلاتا د ټولګي ځينې نوعې او د سپلياټا د ټولګي يو نماينده، يعنې د پراميشيم کتنه:
 د اړتيا وړ توکي: ميکروسکوپ، سلايد پوښ، څاڅکي څڅونکي، بيکر يا (نمينه يي گيلاس) يوه اندازه ولاړې اوبه.
 کړنلاره: لږې ولاړې اوبه په بيکر کې واچوئ. له بيکر څخه د څاڅکي څڅونکي په واسطه يو څاڅکی اوبه پر سلايد واچوئ. د پراميشيم، د چټک حرکت د کميدو لپاره پرې د سلايد پوښ کېږدي. سلايد د ميکروسکوپ د تخت د پاسه په مناسب ځای کې کېږدئ. لومړی يي د کمې قوي (10X) او بيا يي د لوېي قوي (40X) په واسطه وګورئ. کوم شکلونه چې مو وليدل په ځپلو کتابچو کې يې رسم کړئ او بيا يي له (۷-۲ انځور) سره پرتله کړئ او هر يو يې ونوموئ.

الجي (Algae)

په (A-۲) شکل کې درې ډوله الجي وښی. د الجي اصطلاح هغه نبات ډوله ساده جسمونو ته کارول کېږي، چې کلوروفیل او حجروي ديوال ولري. الجي اوتوتروف دي. خپل خواره پخپله جوړوي. ډنډر، ذيله (رېښه) او پانې نه لري. تقريباً ټول الجي د ډنډونو، جهيلونو يا د سمندرونو په اوبو کې ژوند کوي. ځينې په واورو او ځينې يي په تودو چينو کې پيدا کېږي. همدا رنگه الجي د ونو په ډډونو، نمجنو ځايونو او د پرخو(صخره) د پاسه ليدل کېږي.

(۲-۸) انڱوز: دري ڊوله العجي

د العجي ٻٺه او جوڙښت: العجي کيداى شي جي پيرحجروي يا خو حجروي وي. د خوحجروي العجي اوبڙدوالي تقريبا ۱۰مٽر پوري رسيري. دلته دري ڊوله مهم العجي خبرو.

۱- سره العجي ۲- نسواري العجي ۳- شنه العجي دا ٽول ڪلورفيل لري. د هغوى مختلف رنگونه له ڪلوروفيل خيخه پرته د نورو پگمٽونو له موجوديت سره تڙلي دي. خڙنگه جي د سره سمندرگي په منځ باندي سره العجي لامبو وهي، له دي کبله دا سمندرگي سور برينبي. همدارنگه العجي د لمبا د ډنډونو ترڅنگ د کبانسو د ډنډونو او د اوبو د ٽانڪيو ترڅنگ، جي پاڳي شوي نه وي، وده کوي. اوبري (سپيروجبر Spirogyra) د شنه العجي يوه معمولي نوعه ده، جي د ويالو، ډنډونو اوسيندونو په غاڙو کي پيداڪيري.

فعاليت:

د ميکروسڪوپ په واسطه د اوبڙيو کينه **د اڙٽيا وڙ توکي:** ميکروسڪوپ، سلايڊ، سلايڊ پوٽي، خاڻڪي خڻوڪي پٽس، بيڪراو او بڙي. **کوٺلاوه:** د پٽس په واسطه له بيڪر خيخه د اوبڙيو يو ٽار را واخلي او د سلايڊ ڊپاسه لڳي کپڙي. خو خاڻڪي اوبه ڀري واپوئي او سلايڊ پوٽس په واسطه لڳي ويوٽيو. سلايڊ د ميکروسڪوپ په تخت په لازم ځاي کي کپڙي. لورسري د کمي قوي او بنايي او لويي قوي په واسطه وگوري. هغه شڪل جي مو ليد په خپلو کٽاچو کي لڳي رسم کري.

فنجي (Fungi)

په (۲-۹) شڪل کي څه شي ويئي؟
دغه موجودات په گوم وخت کي پيداڪيري؟
کيداى شي فکروکريئ جي ٽول فنجي د ځينو مرخبريو په شان د خورلسو وڙ دي، خو ٽول فنجي نه خورل کيري. مثلاً د ڍوڍي چنپاسي(پوپنڪ) يو ڊول فنجي دي جي د خورلو وڙ نه دي. ځيني مرخبري هم زهري وي او خورل لڳي ان د مړيني سبب کپري.

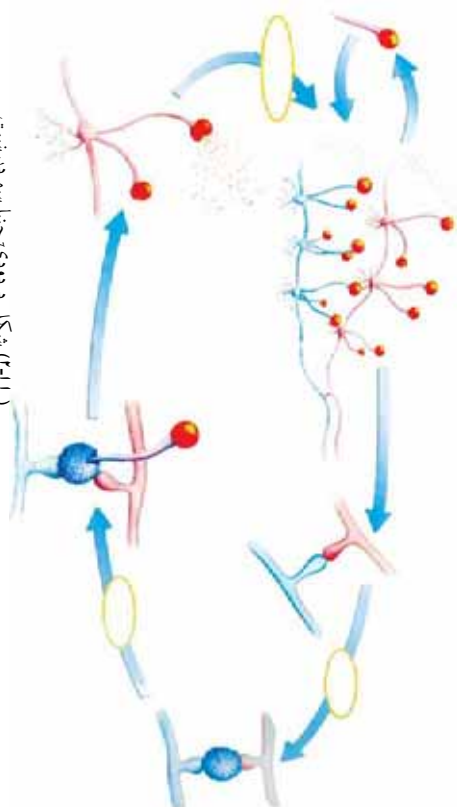

(۲-۹) انڱوز: يو ڊول مرخبري

فنجی څه شی دی؟
فنجی نبات ډوله موجودات دی چې کلوروفیل نه لري. فنجی یو حجروي یا څو حجروي وي. بېلرژي پوهانو پخوا فنجی او نباتات په یو عالم کې ځای کړي وو، ځکه چې فنجی د نباتاتو په شیان ساکن دی. حجروي دیوال لري. خزنگه چې فنجی ځانگړي خواص لري، نو له دې کبله په یو جلا عالم کې ځای ورکړ شوی دی. سره له دې چې فنجی په ټولو ځایونو کې پیداکېږي خو په نمجنو، تیارو او تودو سیمو کې ډیر پیداکېږي.

(د ۱۰-۲) شکل: موخې

(۲-۱۱) شکل د دووی چیتا سیمو ویرینست

فعالیت:

زده کورونکی دی په دورو دلو وروپیشل شي.
لوهرې وله: د فنجي گڼې او دویمه وله دي د فنجي زیانونه لست کړئ. وروسته دي هره وله خپل لستونه یو له بل سره پرتله کړئ او په خپلو کې دي، مباحثه وکړئ.

ډبر گلی (Lichens):

گلستگ خاص ژوندي موجودات دي، چې د فنجي او شسنه العجي د گډو ژوند symbiosis حاصل دی. په دې ډول ژوند کې العجي د فنجي لپاره غذايي مواد اکاربوها پيدريت) جوړوي او فنجي منرالونه اوبه د العجي لپاره برابروي، چې العجي له هغې څخه د خپل ځان او فنجي لپاره له غذايي موادو په جوړولو کې استفاده وکړي. گلستگ د چاپيريال د تغييراتو په مقابل کې ډير حساس دی. مثلاً که چېرې هوا ډيره ککره شسي العجي له منځه ځي. کله چې العجي ژوند له لاسه ورکړي فنجي هم له منځه ځي. گلستگ د کيمياوي موادو په مقابل کې هم ډير حساس دی.

(۲-۱۲) انځور: گلستگ

فکر وکړئ:

گلستگ له کومو برخو څخه جوړېږي دی.

د دویم څپر کې لنډیز

- ▶ ویروسونه کوچنۍ ذرې دي، چې له حجرې څخه بهر غیر فعال وي، خو د کوربه (میزبان) د حجرې په دننه کې فعالیږي. د کوربه په حجره کې سرښیره په ډیرښت (تکثر) د نارغیو لامل کېږي.
- ▶ بکتريا ډېر کوچني ژوندي موجودات دي. حقیقي هسته نه لري، يعنې پروکاریوت دي. په دود عالمونو ویشل شوي دي چې یوېي ارک بکتريا او بل یې یو بکتريا دي.
- ▶ پروتستستا هغه ژوندي موجودات دي چې حقیقي هسته لري، يعنې پروکاریوت دي. په عمومي ډول حیواني او نباتي ځانگړتیاوې لري.
- ▶ العجي د پروتستستا له ډلې څخه دی. مختلف ډولونه لري. العجي کلوروفیل لري، ځینې یې یوحجروي او ځینې یې څو حجروي دي.
- ▶ فنجي هغه ژوندي موجودات دي چې کلوروفیل نه لري، هیتروتروف دي. خپله خواړه پخپله نشي جوړولای. د اړتیا وړ خواړه له عضوي ورستو(ځینې) موادو څخه اخلي.

د دويم څپر کي پوښتني

۱. د بڼي او جوړښت له مخي څلور نوعي ویرسونه او په هغوی پورې اړوندې ناروغی بیان کړئ.

۲. د پروتستنا درې سړمي ځانگړتیاوې څرگندې کړئ.

۳. د استوگني په چاپیریال کي فنجي څه رول لري؟

د هري پوښتني لپاره مناسب ځواب غوره کړئ.

۴. ویرسونه کوچني ذرات دي چي له حجري څخه بهر..... دي.

الف: فعال ب: غیر فعال ج: دواړه د: هيڅ یو

۵. بکتریا..... موجودات دي.

الف: یوکاربیوت ب: پروکاربیوت ج: نباتات د: حیوانات

۶. البجي له..... ډلي څخه دي.

الف: نباتات ب: حیوانات ج: پروتستا د: هيڅ یو

سړمي او نا سړمي پوښتني: لاندې جملې په خپلو کتابچو کي ولیکئ. د سړمي جملې په مقابل کي (ص) او د نا سړمي جملې په مقابل کي د (غ) توری ولیکئ.

۷. فنجي د نباتاتو په ډله کي دي، چي خپله خواړه د ضیایي ترکیب په واسطه جوړوي.

۸. گلستگ د فنجي او البجي گډ ژوند څخه منځ ته راځي.

۹. یو گلینا د پروتستا له ډلي څخه ده چي کلورپلاست لري.

دریهم څپرکی

د نباتاتو ډلبندې (طبقه بندي)

ایا نباتات ژوندي موجودات دي؟ نباتات د انسان له ژوند سره څه اړیکې لري؟

ژوند له نباتاتو پرته ممکن نه دي، ځکه زموږ ډېر خواړه له نباتاتو او یا له هغو حیواناتو څخه جوړ شوي دي، چې له نباتاتو څخه تغذیه کوي. همدارنگه نباتات د کاربن ډای اکساید د اخیستلو او د اکسیجن د آزادولو له پلوه، چې یوه حیاتي ماده ده او د ضیایي ترکیب په بهیر کې ازادیږي؛ اهمیت لري. یا په بل عبارت نباتات د اکسیجن د چمتو کولو مسؤولیت په غاړه لري، چې د زیاتره ژوندیو موجوداتو د تنفس لپاره ضروري دي. ایا ټول نباتات یوشان دي رینېني، دندر او پانچ لري؟ ایا ټول نباتات گل لرونکي دي؟ ایا ټول نباتات انتقالی انساج لري؟

ددې څپرکي په مطالعې به داسې پوښتنو ته ځواب ورکړي او د نباتاتو په ځانګړتیاو یعنی ضیایي ترکیب، د حجري دیوال او کومیکل سره به اشناسي او پوره به شي چې څنګه وعايي او غیر وعايي نباتات یو له بله سره توپیر لري. همدارنگه تخم لرونکي او بې تخمه نباتات او د هغوی اهمیت به وپېژني.

د نباتاتو ځانګړتیاوې:

نباتات ژوندي موجودات دي چې د ژوند ټول فعالیتونه لکه، تغذیه، تنفس، دیرنښت، وده او نورو لرونکي دي. نباتات نسبت پرتستنا او فنجانوته پېچلي دي. ځکه چې نباتات څو حجروي موجودات دي. زیاتره یې ځانګړي غړي او نسجونه لري. نباتات کلوروفیل لري اوځپله خواړه پخپله جوړي، خو نشي کولای د حیواناتو په شان حرکت وکړي. همدارنگه نباتي حجروي د حیواني حجرو پر خلاف حجروي دیوال لري. سره له دې چې نباتات یو تر بله یوشان نه معلومېږي، خو څو ګډې ځانګړتیاوې لري چې د کلورفیل، حجروي دیوال او کوټیکل لرلوڅخه عبارت دي.

ضیايي ترکیب (Photosynthesis): په اووم ټولګي کې مو ولوستل چې نباتات د ضیايي ترکیب په واسطه خپل غذايي توکي جوړوي. هغه خواړه چې د ضیايي ترکیب په عملیه کې جوړېږي د حیواناتو او نباتاتو د ژوند لپاره ضروري ده. د ضیايي ترکیب عملیه په کلورپلاست کې صورت نیسي. ځکه کلورپلاست د کلوروفیل یا د شنه رنګ توکو (Pigment) په لرلو کولای شي، چې د لمر د رڼا په موجودیت کې غذايي مواد جوړکړي. پلاسټید د کلوروفیل پر پیګمنټ بر سیره نور پیګمنټونه هم لري، چې په ګلونو، میوو او په مني کې دو نو په پانډو کې سسور، نارنجي او ژېر رنګونه تولیدوي. په ضیايي ترکیب کې نباتات د ساده غیرعضوي توکو (اوسه سواد) یعنې له اوسو او کاربن دای اکساید څخه مغلق عضوي مرکبات لکه ګلوکوز (قند) جوړوي. د ضیايي ترکیب په بهیر کې له ګلوکوزڅخه د کیمیاوي تغییراتو وروسته نشایسته او نور مغلق مرکبات لکه پروټین او شحم جوړېږي. دغه توکي د فلوریم نسجونو له لاسه لاسباري د نبات ټولو حجرونه ورل کېږي او د نبات په بیلابیلو برخو (غړو) لکه رینسي، دڼه راو پانې کې زیرمه کېږي.

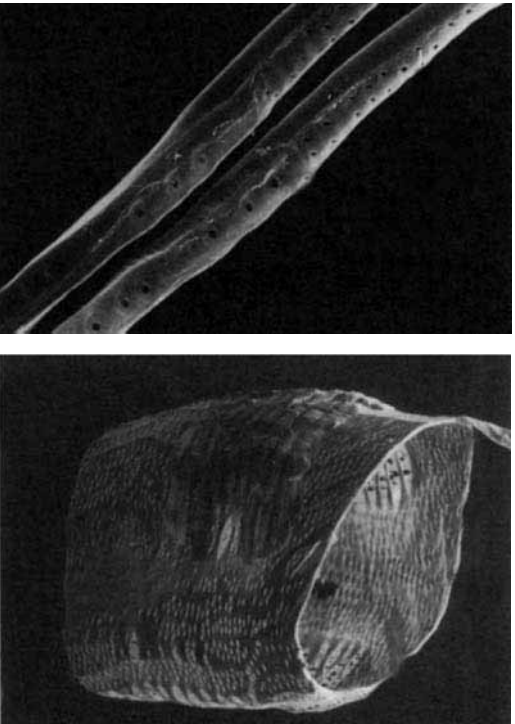

فکر وکړئ:

د ځینو نباتاتو پانې سور رنګ لري. ایا په دې نباتاتو کې ضیايي ترکیب صورت نیسي؟

حجروي ديوال (Cell wall): ولي نبات نيغ جگيري؟
 نباتات دحيواناتوپه شان سڪليت نه لري، پر خای يي نباتي حجري حجروي ديوال لري د نباتاتو حجري د حجري په غشا بر سبره د حجروي ديوال په واسطه احاطه شوي دي. حجروي ديوال حجروته معين هندسي بڼه ورکوي. د حجري ديوال د الکترون میکروسکوپ په واسطه د اوبدلو تارونو د شبکي په بڼه ليدل کيږي. کيمياوي ترکیب يي سلولوز دی. سلولوز خو قيمته کاربوهايډریت (قند) دی، جي له سائيتوپلازم څخه څخول کيږي. د ځينو نباتي حجرو ديوال په لرگي بدليري. شکل (۳-۱)

۳-۱ الخور د حجري ديوال: د وليم حورو جي ققط په لرگي بدل شوي ديوال يي، پاتي وي

فکر وکړئ:

د حجري ديوال په نباتاتو کي څه رول لري؟

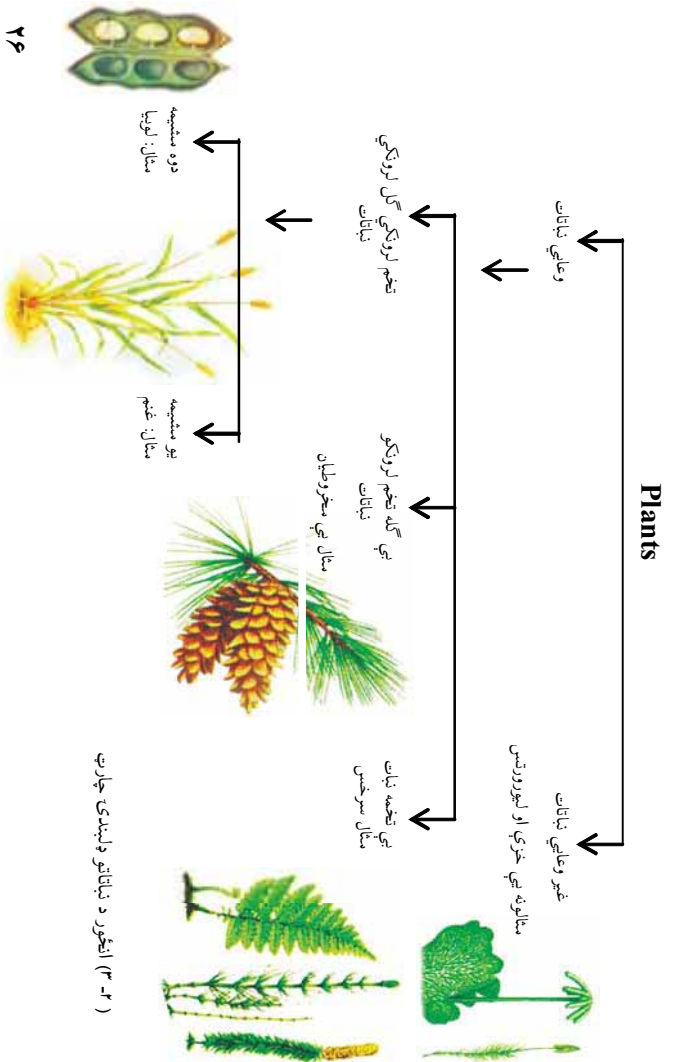
کوتیکل (Cuticle): د نباتي حجرو د حجروي ديوال بهر اړخ د کوتیکل پوښ په واسطه پوښل شوی دی، جي نبات له وچيدو څخه ساتي. کوتیکل موم (WAX) ډوله ماده ده او په خاصه توگه د هغو نباتاتو د پانو د اپي درميس په مخ شتون لري، جي په وچو منطوق کي شمه کيږي.

د نباتاتو د وینېدني (Plant classification)

نن ورځ د مختلفو نباتاتو له (۳۵۰۰۰۰) څخه زیاتي نوعي پیژندل شوي دي. که څه هم نباتات شریکي او اساسي ځانګړتیاوې لري، بیا هم په کې زیات توپيرونه لیدل کېږي. دیر نباتات د رینسو له لپارې اوبه او منرالونه جذبوي او د انتقالي نسجونو په واسطه یې پانو او دندرونو ته لیږدوي. خوځېني نباتات، لکه خزې انتقالي نسجونه نه لري. حجروته یې اوبه د اسموس د عمليې په واسطه رسېږي. ساینس پوهانو د انتقالي نسجونو د لرلو او نه لرلو پر بنسټ نباتات په دوو ډلو (ګروپونو) ویشلي دي.

- وعایي نباتات یا هغه نباتات چې انتقالي نسجونو لري.
  - غیر وعایي نباتات هغه نباتات دي چې انتقالي نسجونو نه لري.
- وعایي نباتات په دريو ګروپونو يعني يې تخمه نباتاتو، تخم لرونکو گل لرونکو نباتاتو او تخم لرونکو يې گله نباتاتو باندي ويشل شوي دي. تخم لرونکي گل لرونکي نباتات هم په دوو ګروپونو ويشل شوي دي.

- ۱- یو شمېمه نباتات (Monocotyledon)
- ۲- دوه شمېمه نباتات (Dicotyledon)

غیر وعایي نباتات (Non vascular plants)

هغه نباتات دي چي د اوبو او معدني موادو لپاره انتقالي نسجونه (زایلم او فلوم) نه لري . دا نباتات په نمجنو اوسموري لرونکو ځایونو کې شته کيږي. ددې نباتاتو ریښي، ونډو او پاڼي حقيقي نه دي، ځکه انتقالي نسجونه نه لري. په ټولو غیر وعایي نباتاتو کې د ریزوید (Rhizoid) په نوم ریښو ته ورته نرم میکرورسکوپي جوړښتونه شته، چي دنده یې د اوبو او منرالونو جذبول دي. سربیره پردې اوبه او د خزو (غیر وعایي نباتات دي) د ارتیا وړ توکي کولای شي له هرې لوري ورننوزي. غیر وعایي نباتات د وعایي نسجونو د نه لرلو له کبله کوچنی جسامت لري اونه شي کولای ډیر لوړ شي. دا نباتات منکر او مؤنث جنسي غړي لري. مؤنث جنسي غړی یې د ارکگونیم (Archegonium) او منکر جنسي غړی یې د انتریډیم (Antheridium) په نومونو یاديږي. د ارکگونیم د ننه مؤنث گامیت رامېخته کیږي. انتریډیم کڅوړي ته ورته دي چي زیات شمېر منکر گامیتونه تولیدوي. د منکر او مؤنث گامیتونو له یوځای کېدو څخه تخم تولیديږي. د نباتاتو په دې ګروپ کې خزې، لیور ورتس او هارن ورتس شامل دي.

خزي (Mosses):

خزي د شنه نبات د کوچنیو کتلو په بڼه د ویالو په غاړو، نمجنو ځایونو او ګڼو ځنګلونو، د ونو په تنو د ډبرو او نمجنو خاورو د پاسه په ښه ډول وده کوي. (۳۳) شکل

خزي زوجي او غیر زوجي ډیرښت لري. غیر زوجي ډیرښت یې داسې دي چي کله له خاورې سره په تماس کې د خزو ډنډر ته ورته تارونه ټوټې ټوټې شي، هره ټوټه یې کولې شي نوې خزې منځ ته راوړي. د خزو په زوجي ډیرښت کې مؤنث او منکر گامیتونه تشکيلیږي چي د منکر او مؤنث گامیتونو له یوځای کېدو څخه نوې خزې منځ ته راځي.

لیور ورتس (Liver worts):
د غیروعالی نباتاتو یوه بله نوعه ده، چې ځیگرته ډیر ورته والي لري.

(۳-۲) انځور د غیروعالی نباتاتو ډولونه

لیور ورتس

د خزو اهمیت: سره له دې چې خزې ډیرې کوچنۍ دي خو په طبیعت کې ډیر اهمیت لري، ځکه خزې زیاتره په هغو ځایونو کې وده کولای شي، چې نور نباتات وده نشي کولای. کله چې خزې مړې کېږي پاتې شوني یې په خاورو بدلېږي. په دغسې خاورو کې نباتات کولای شي په ښه ډول وده وکړي. له بلې خوا خرنگه چې خزې پخپلو کې تړوي اوښتي راشي کېږي، کولای شي چې د خاورو په ساتنه کې مرسته وکړي، ترڅو د باد او اوبو د جریان له امله خاوره نور وځایونو ته انتقال نه شي.

فکر و کوی:

خزي له کوم پلوه له عالي نباتاتو سره ورته والی لری؟

وعایي نباتات (Vascular plants)

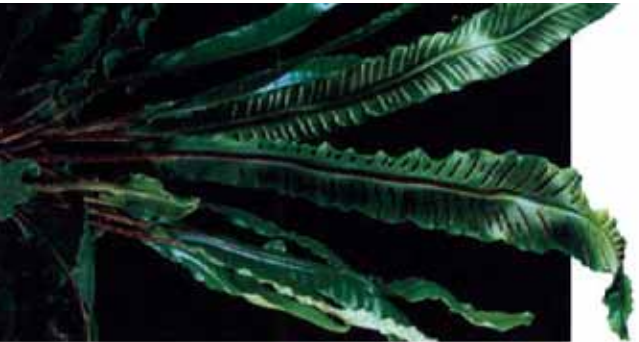
پوهیرو چې انسانان د توکو د انتقال لپاره د بدن په داخل کې ځانگړي نسجونه او رگونه لري په همدې ترتیب وعایي نباتات هم د توکو د انتقال لپاره په خپل بدن کې نسجونه لري. نوموړي نباتات په دوو ډلو ویشل شوي دي: بې تخمه وعایي نباتات او تخم لرونکي وعایي نباتات.

بې تخمه وعایي نباتات: دا ډله نباتات وعایي نسجونه لري خو ډانه (تخم) نه تولیدوي. د دې نباتاتو زیاتره نوعي د ځمکې په مخ وجود نه لري او له منځه تللي دي. ځینې یې د لویو ورتو په بڼه (30 m) په اوبډوالي) د ځمکې په مخ لوی ځنگلونه جوړکړي و، خو نن یې ډیري نوعي له منځه تللي دي. ډیرلږ شمیر یې د ځمکې په مخ وجود لري د ډیرو سکروزیاڼه برخه د دې نباتاتو له پاتې شونو څخه ده. بې تخمه وعایي نباتات د رینسوز ډنډرو او پانو لرونکي دي او عموماً په نسجنو ځایونو، د ویالو په غارو، چینو، څړیو او نماناګه ځمکې کې شنه کېږي. سرخسونه Ferns، اس لکې Horse tail او کلب موسیس Club mosses په دې ډله نباتاتو کې شامل دي.

سرخسونه: سرخسونه یې تخمه وعایي نباتات دي، چې په نسجنو ځایونو کې شنه کېږي. سرخسونه ځانگړي پاني او اوبډ ډنډر (دسبرگ) لري، چې معمولاً له لاندیني ډنډري یا ریروم Rhizome څخه منشاء اخلي. د ځمکې لاندې ډنډري په مخ فلس ډوله قهوه یي رنگه پاني او د تیروکلونو د پانو د پاتې شونو اثر لیدل کېږي. د ډنډر په وروستی برخه کې تبعه وجود لري، چې په مختلفو فصلونو کې تر ځمکې لاندې نوي پاني منځ ته راوړي اویخولای پاني له منځه ځي.

د سرخسونو ډوليزېست: سرخسونه زوحي او غير زوحي ډوليزېست لري. په زوحي ډوليزېست کې د مذکر او مؤنث گامېټونو له القاح څخه د زايگوت zygotه حجره منځ ته راځي.

۳-۴ الخور د سرخسونو ډوليزې

په غير زوحي ډوليزېست کې د سرخسونو د پلانو په منځ تېښتي جوړېږي. کله چې دغه تېښتي د ځمکې په منځ ولوړي د هغوي له ودې څخه نور سرخسونه منځ ته راځي. همدا رنگه که د سرخسونو ريزوم ټوټې شي هره ټوټه يې کولای شي يو نوي سرخس منځ ته راوړي.

۳-۵ الخور د سرخس ډوليزېست

سرخسونه له خړو سره څه توپير لري؟ سرخسونه د کومو ځانگړتياوو له مخې په وړعالي نباتاتو پورې اړه لري؟

زوري (تخم) لرونکي نباتات

زياتره نباتات جي بي پيژني، دانه توليدوي. دانه يا تخم د دوی د وږينست وسيله ده. تخم لرونکي نباتات حقيقي ريښي، وږنډر او پاڻي لري. دا نباتات د داني يا تخم د توليد له کبله د تخم لرونکو نباتاتو په نامه ياديري. دانه په حقيقت کي پخه شوي تخمه (Ovule) ده. د تخم لرونکو نباتاتو جنين (Embryo) داني د پوښ په دننه کي ساتلي او د استراحت په حال کي وي او د داني له داخلي توکو څخه د خواړه په حيث استفاده کوي. تخم يا دانه کولاي شي د موسمي سختو شرايطو په مقابل کي مقاومت وکړي او له کرلو څخه مخکي تر دويرو کلونو پورې ژوندي پاتي وي. تخم لرونکي نباتات په دوو لويو ډلو ويشل شوي دي.

- ۱- د ښکاره تخم نباتات يا جموسپرم Gymno sperms
- ۲- د پټ تخم نباتات يا انجوسپرم Angio sperms

فعاليت:

زده کوونکي دې په دوو ډلو ووېشل شي:
الف: د خپل چاپيريال تخم لرونکي نباتات دي لست کړي.
ب: د خپل چاپيريال بي تخمه نباتات دي لست کړي.
دواړه ډلې دې د اخیستل شویو لستونو په باره کي پخپلو کي بحث وکړي.

د ښکاره زوري (ظاهر البذر) نباتات يا جموسپرم: جموسپرم له دوو يوناني کلمو څخه ترکيب شوی دی، جنم (Gymno) د ښکاره اوسپرم د داني يا زوري په معنا دي. هغه نباتات جي په دې ډله کي شامل دي، ښکاره او لوڅي داني لري. داني يې د ميوې په واسطه نه وي پوښل شوي، بلکي داني يې د غوږي يا (مخروط) د فلسونو د پاسه واقع وي. له دې کبله د ښکاره تخم (زور) نباتاتو په نامه ياديري. جموسپرم سنتوته ورته پاڻي لري او تل شني وي. د شتنو پاتې کيدو لامل يې په دې کي دی، چې خپلې پاڻي يوځل ټولي له لاسه نه ورکوي، بلکي پاڻي يې د څو کلونو په موده کي ورو ورو غورځيري. د دې نباتاتو وږنه لويه او مسمه ډله مخروطيان دي.

مخروطيان (Conifers): مخروطيان تقريباً د ځمکې په ټولو برخو کې شته، خو په يخو او معتدلو سيمو کې ډير پيدا کېږي. په مخروطيانو کې مډاکر او موئنټ جنسي غړي د غوزي په ډول د يوي ونې د پاسه منځ ته راځي. ټول مخروطيان سنتو يافلس ته د ورته پاڼو لرونکي دي او په ډبل کوټيکل پوښل شوي وي. د کاج، جلعوزي، نبتړ، سروې او صنوبر نوعي د مخروطيانو بېلگې دي، چې زمونږ د هېواد په ختيځو او جنوبي سيمو کې زيات دي. له هغوی څخه د کورونو په جوړولو او نورو لرگينه صنايعو او د سونگ د توکو په توگه استفاده کېږي. د دې لپاره چې د مخروطيانو له ځانگړتياو سره پوره آشنه شي پيدا کړئ، کاج د هغوی د نماينده په ډول تر څيړني لاندې نيسو.

کاج: د کاج ونه استوانه يي ډنډري او سنتو ته ورته پاڼي لري. څرنگه چې د کاج پاڼي د پوښ په واسطه پوښ شوي دي نو له دې کبله په آساني سره خپلې اوبه له لاسه نه ورکوي او د وچوالي په مقابل کې مقاومت لري.

۱-۲ انځور: کاج

(۳-۷) انگور په کاج کې مؤنث مخروط

د کاج جنسي ډولنېست: په کاج کې جنسي غړي منکر او مؤنث مخروطونه دي، چې دواړه په يوه ونه کې د مختلفو ډولونو په منځ منځ ته راځي. منکر مخروط کوچنی وي او ټیږر رنگ لري چې د ځواني ډنډرې په څوکه کې موجود وي. هر منکر مخروط زرگونډه دانې گړدې تولیدوي. د گړدې هره دانه کوچنۍ او میکروسکوپي وي چې په هغې کې منکر گامېت منځ ته راځي. مؤنث مخروطونه په ځانگړي يا گروپي ډول د ځينو ځوانو ډنډرو په څوکه کې ځای لري. (۳-۷ شکل) په مؤنث مخروط کې د تخمې (ovule) په نوم کوچنۍ برخه منځ ته راځي. د هرې تخمې په دننه کې د تخمې حجرې (Egg cell) په نوم مؤنث گامېت تولیدیږي. له منکر مخروط څخه د گړدې دانې په پسرلي کې خپریږي. د گړدې ځینې دانې د مؤنث مخروط په منځ غورځیږي چې د تخمې د سوري له لارې داخلېږي. د تخمې په دننه کې منکر گامېت او مؤنث سره یوځای کیږي. له الفاح څخه وروسته زایگوت جوړیږي. د زایگوت له ودې څخه جنین منځ ته راځي او د جنین او تخمې له ودې څخه دانه (تخم) منځ ته راځي. کله چې دانه په خاورو کې وغورځیږي د هغې په داخل کې جنین وده کوي او نوی نبات منځ ته راوړي.

فعالیت:

د اړینو وړ توکي: د جلعوزي، صبر يا ناجو ځوان ډنډر.
کولاره: که له وښې مو پوره وي د مخروطیانو د یوې نوعې یو ځوان ډنډر له ځان سره تولاگي ته راوړي. د ساقي پاڼې او غوزي فلسونه، شکل او جوړښت یې په غورسره وگورئ او ځانگړتیاوې یې په تولاگي کې بیان کړئ.

پټ زري نباتات(مخفي البذر) يا (Angio sperm)

انجیو سپرم له دوو یوناني کلمو څخه ترکیب شوی دی. انجیو د پټ او سپرم د تخم یا داني په معنا دي. هغه نباتات چې تاسو یې هره ورځ په خپل چاپیریال کې گوري، زیاتره یې د پټ زریو نباتاتو په ډلې پورې اړه لري. پټ زري نباتات د دانو لرونکو نباتاتو په ډلې کې دي،

چي د هغوی دانه د ميوې په واسطه پوښ او احاطه شسوي وي. له دې کبله د پټ زړي په نامه يادېږي. څرنگه، چي دا نباتات گل توليدوي د گل لرونکو نباتاتو په نامه هم يادېږي. لاندې ځانگړتياوې دا نباتات له نورو نباتي گروپونو څخه جلا کوي.

- دانه يې د ميوې په دننه کې وي. ميوه د دانو په خپرېدا کې مرسته کوي.
- په دې نباتاتو کې د غړو ځانگړتياوې، شکل، د عمر اړوندوالي، اندازه او د اوسيدولو چاپيريال مختلف دي.

د پټ زړو نباتاتو ډلبندي: پټ زړي نباتات په دوه عمده ډلو ويشل شوي دي.

۱- يو پله يې (يو شمېمه) نباتات Monocotyledon

۲- دوه پله يې (دوه شمېمه) نباتات Dicotyledon

يو شمېمه نباتات: دا نباتات لاندې ځانگړتياوې لري.

- تخم يا زړی يې يو پله (يو شمېمه) وي.
- خپرې رېښې لري.
- يې دندانو نرۍ پانې لري. زياتره يې د پانې لکۍ (دمرگ) نه لري. پر ځاي يې د پانې لکۍ د پانې وروستۍ برخې د ډنډرې شا او خوا د غلاف يا پوښ په بڼه احاطه کړې ده.
- د پانې رگونه يې موازي دي.

● انتقالې انساج د دې نباتاتو په ډنډرو کې خپاره وي.

● د تيغ وهلو په وخت کې يوه پاڼه (تغه) توليدوي.

- د گل د ټوټو شمېر (د نډکېرال، نانيټ اله، کاسبرگ، گل پانې) يې زياتره درې شمېره يا د دريو مضرب لکه (۳-۶-۹) اونیور وي. د يو شمېمه نباتاتو بېلگې، چي د تغذيي له کبله ډير مهم دي، عبارت له غنمو، وريجو، جوارو، اوربشو، گندني، پيازو اونورو څخه دي. ځينې يو شمېمه نباتات لکه زنبق، لاله، سنبل او نور زینتي نباتات دي، بانس، نۍ او گني هم ديو شمېمه نباتاتو له جملي څخه دي.

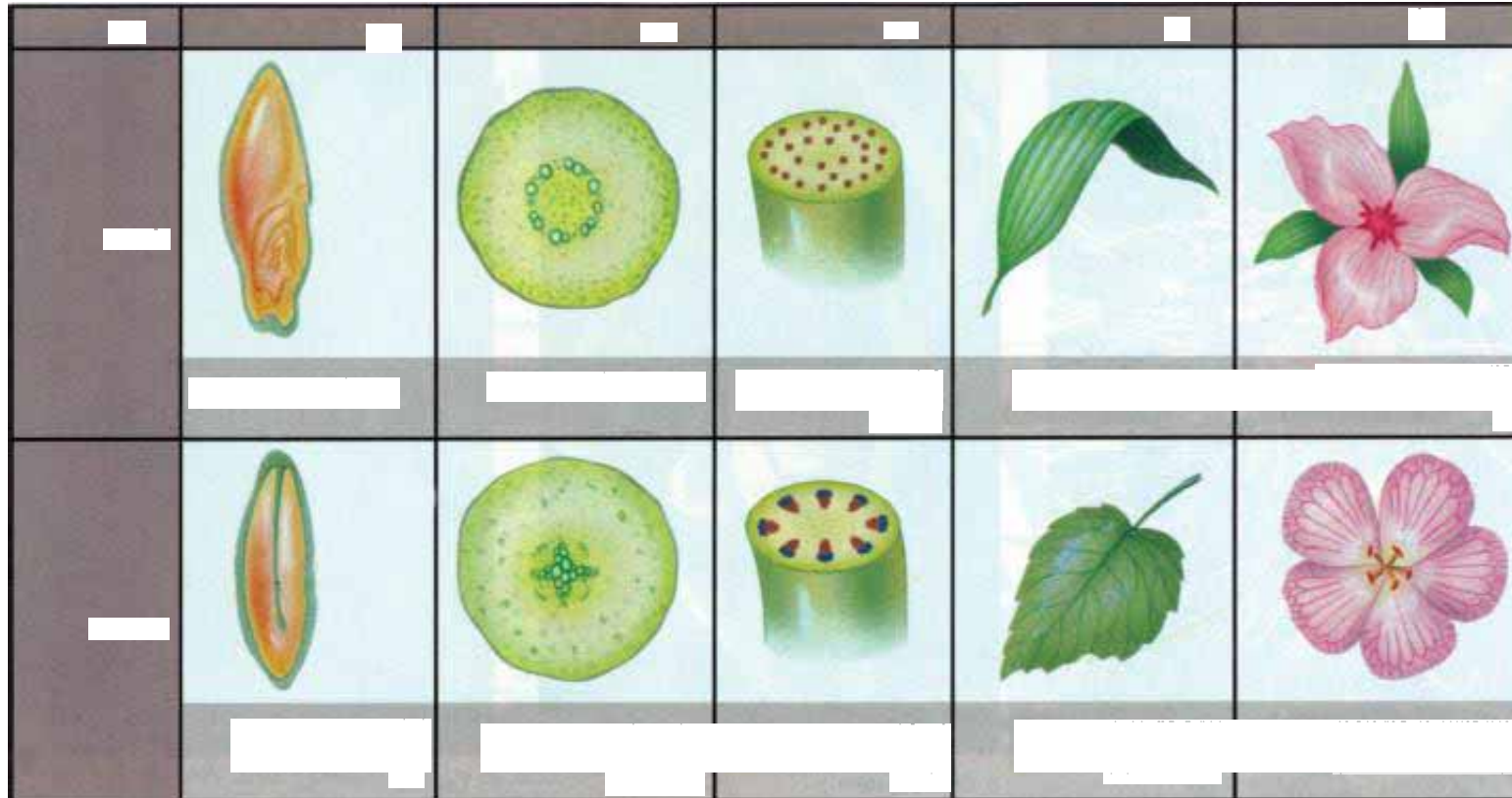
فعالیت:

یو پشمیر یو مشیمه نبات لکه (فم، جوار، وریجی) یا بل کوم یو مشیمه نبات جی ستاسو په چاپیریال کی پیدا کبری، ټولگی ته راوری. ټولې ځانګړتیاوې یې لکه (رینسه، ونډره، پاڼه، د پانی رگونه د گل برخې) وگوري په خپلو کتابچو کې یې رسم کړئ او خپلو ټولګي والو سره پوري بحث وکړئ.

دوه پله یي (دوه مشیمه) نباتات: دوه مشیمه نباتات لاندې ګډې ځانګړتیاوې لري.

- دوه پله یي تخم (زری) لري.
- زیاتره یې مستقیمې رینې لري.
- پانی یې مختلف ډولونه لري.
- د پانی رگونه یې خپاره (منشعب) وي.
- انتقالی نسجونه یې په ونډو کې په ډایروي بڼه ځای لري.
- د تیغ وهلو په وخت کې دوه پانی تولیدوي.
- د گل د برخو (نډکیراله، تانیث اله، کاسبرګ، گل پانی) شمېر یې دوه یا پنځه یا د دې شمېرو مضرب وي، لکه (۲،۴،۸) یا (۵،۱۰،۱۵) او نور. دوه مشیمه نسبت یو مشیمه ته زیاتي نوعې لري. په دوه مشیمه یي نباتاتو کې د مختلفو نباتاتو نوعې شاملې دي. لکه وابسه، بوټي، وني او نور بیلګې یې عبارت دي له مني، بادام، لوبیا، نخود، مشنگ، توت او نور.

۶۴

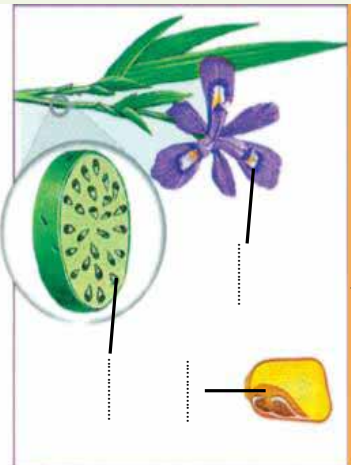

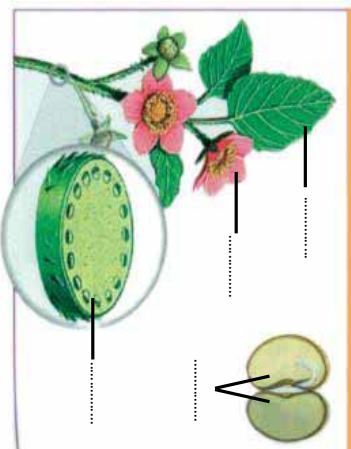
فعايت:

په لاندې شکل کې د «الف» نبات او د «ب» نبات د پټ زوړ نباتاتو پورې اړه لري. کوم يو نبات يې يو مسميمه دی او کوم يو يې دوه مسميمه ؟ تشکله، يې په خپلو کتابچو کې رسم کړئ او په خالي ځايونو کې يې نومونه وليکئ.

(ب) ...

الف) ...

(۳-۹) الفږور د پټ تخم نباتات

فعايت:

د ټولگي د زده کوونکو په شلمېر د کاغذونو وړې ټوټې (اکارټونه) دي جوړې شي. د کاغذ د هرې ټوټې (قطعي) د پاسه دې د يو مسميمه يا دوه مسميمه نبات نوم لکه، غنم، لوبيا، نخود، ممشگ، جوار، وريجي، توت، زرد الو او نور وليکل شي او د ميز د پاسه دې کينودل شي. بيا دې هر زده کوونکي د کاغذ يوه قطعه واخلي او پخپل ځای دې کينبښي. وروسته دې شاگردانو ته وويل شي، څوک چې فکر کوي د کاغذ په قطعه باندې يې د يو مسميمه نبات نوم ليکل شوی دی، د ټولگي يو اړخ ته او څوک چې فکر کوي د هغه په کاغذ د دوه مسميمه نبات نوم ليکل شوی دی، د ټولگي بل اړخ ته ودرېږي.

په پای کې دې هر زده کوونکي د ټولگي په مخ کې د خپل اړوند نبات د ځانگړتياوو په باره کې توضيحات ورکړي.

فعايت:

د يو مسميمه او دوه مسميمه نبات رسمول.

داړتياوو توکي: پېسل، خط کټ، کتابچي، رنگ، پېسل.

ګونلاړه: هر زده کوونکي دې په خپله خوښه يو بشپړ نبات (له رينښي څخه تر گل پورې) رسم کړي. بيا دې د هغې هره برخه رنگه کړي او نومونه دې ورته وليکئ. د کار په پای کې دې هر يو د خپل رسم په اړوند توضيحات ورکړي.

د زړي لرونکو نباتاتو اهمیت

تخم لرونکي نباتات د ځمکې په مخ ډیر زیات دي او د خواړو د اغېزمنو تولیدو ونکو په ډله کې راځي، انسانانو د پیوند بېلابېلو لارو په کارولو د زراعتي افتونو او حشره وژونکو درملو استعمالول، د اوبو کولو ښو اصولو، د اصلاح شوو نباتاتو د رواجولو، د ځنگلونو حمايي، د کیمیاوي سسرو د استعمالولو او داسې نورو لارو چارو د نباتي محمولاتو کچه لوړه کړې ده، چې په ورځني ژوند کې په مختلفو ډولونو ورڅخه گټه اخلي. د بېلگې په توگه له لرگيو څخه د سون د توکو په توگه د کور او دفتر د سامان الاتو د جوړولو، د کاغذ جوړولو، د مصنوعي وریښمو او نسوجاتو په جوړولو کې استفاده کوي. همدا رنگه نباتات د خواړو په برابرولو کې عمده رول لري. مثلاً نشایسته د انرژي ډیره ښه تولیدونکي خواړه دي او غنم، اوریبشي، جوار وریبجي زموږ لپاره د نشایستي له ډیرو ښو تاسیساتو سرچینو څخه دي. یو شمیر نباتات د شحم سهې زېرمې دي، لکه شرشم، کونځلي، پدانه او نور. همدا رنگه حیوانات لکه لوبیا، نخود، مشنگ، نسک او باقلي د پروتین سهې سرچینې دي. سربیره پردې نباتات ډول ډول ویتامینونه، منرالونه او ماگني لري. نباتات نه یوازې زموږ د غذا مستقیمه زېرمه جوړوي، بلکې په غیر مستقیم ډول د هغو ټولو خوړو زېرمه نباتات دي، چې له حیواناتو څخه یې لاس ته راوړو له نباتاتو څخه راز راز صنعتي او د سیکلار شیان او مختلف درمل هم په لاس راوړل کېږي. مثلاً پخواني د ملاریا درملني لپاره د ولي (بید) له پوټکي څخه استفاده کوله. د ولي پوټکي د کونین په نوم ماده لري، چې د ملاریا میکروب له منځه وړي. څرنگه چې نباتات د انسانیانو په ورځني ژوند کې ډیر ارزښت او اهمیت لري باید په اصلاح، رواجولو او ساتنه کې یې پوره او جدي پاملرنه وکړو.

د دريم څپرکي لنډيز

- ▶ نباتات د انتقالې انساجو د وړلوونو په بنسټ په دوو لويو ډلو وېشل شوي دي.
- ▶ غبرووعالي نباتات: هغه نباتات دي چې انتقالې نسجونه نه لري، لکه خزري.
- ▶ وعالي نباتات هغه نباتات دي چې انتقالې نسجونه ولري.
- ▶ وعالي نباتات د تخم له مخې په دوه ډوله دي، يې تخمه نباتات او تخم لرونکي نباتات .
- ▶ سرخسونه د وعالي نباتاتو يو بېلگه ده.
- ▶ زړي (تخم) لرونکي نباتات په دوو ډلو يعني پټ زړي لرونکي او بېسکاره زړي لرونکي نباتاتو باندي وېشل شوي دي.
- ▶ کاج د بېسکاره تخمونو د بې گله نباتاتو بېلگه دي.
- ▶ پټ زړي گل لرونکي نباتات په دوو ډلو يوسمشميمه اودوه مشميمه نباتاتو ويشل شوي دي.
- ▶ غنم او وريجي د يو مشميمه نباتاتو بېلگي دي.
- ▶ لوريا اونخود د دوه مشميمه نباتاتو بېلگي دي.

د درېم څپر کې پوښتني

- هغه درې عمدۀ ځانگړتياوې چې نباتات له حيواناتو څخه جلا کوي، واضح کړئ.
- د خزو وږښت په لنډه ډول تشرېح کړئ.
- د پټ تخم لرونکو نباتاتو څلور مهمې ځانگړتياوې واضح کړي.
- تخم لرونکي نباتات د انسانيانو په ورځيني ژوند کې څه اهميت لري؟ په لنډه ډول يې واضح کړئ.

لاندي جملې په خپلو کتابچو کې وليکئ د سمې جملې په مقابل کې د (ص) توري او د ناسمې جملې په مقابل کې د(غ) توري وليکئ.

- ۱- خزې هغه نباتات دي چې حقيقي ريښه، ساقه او پاڼه نه لري ( )
- ۲- سرخسونه غير وعالي نباتات دي. ( )
- ۳- مخروطيان په وعالي نباتاتو پورې اړه لري. ( )
- ۴- په وعالي نباتاتو کې جوړښتونه چې د ريښې د نده اجراکوي، د ريزوئيډ په نوم ياديږي. ( )

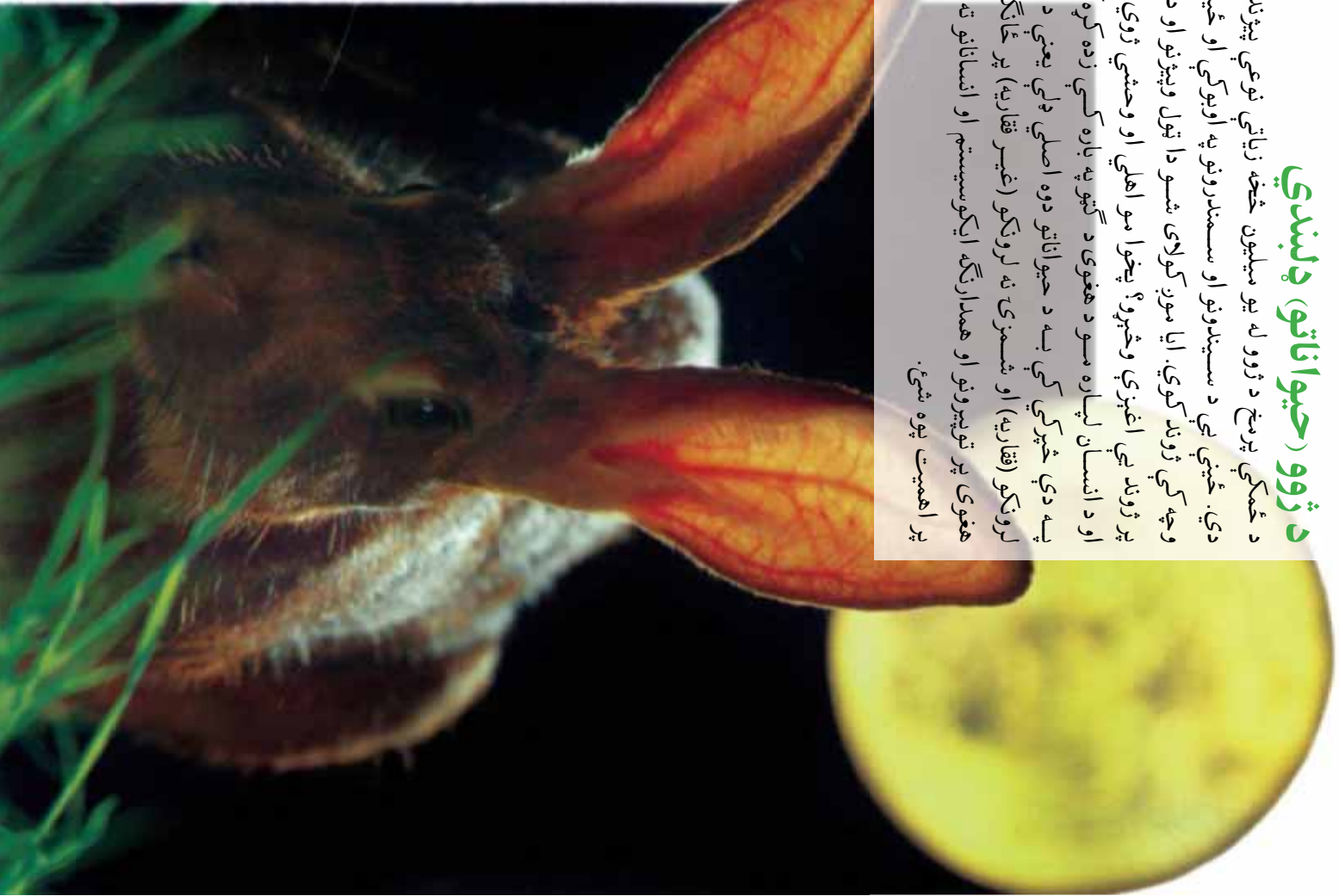
له سم ځواب څخه دايره تاوه کړئ.

- ۵- يوشمېمه نباتات د ..... گروپ پورې اړه لري.
الف: گل لرونکي پټ تخم ب: ښکاره تخم ج: بې گلۀ نباتات د: هيڅ يو
- ۶- وعالي نباتات هغه نباتات دي چې ..... ولري.
الف: زاپلم ب: فلويم ج: الف او ب دواړه د: هيڅ يو
- ۷- سرخسونه د لاندي ډلو څخه په يوې ډلې پورې اړه لري.
الف: بې گلۀ وعالي نباتات ب: غيروعالي نباتات
ج: گل لرونکي نباتات د: هيڅ يو

خلورم خپرکی

د ژوو (حيواناتو) ډلبندي

د ځمکې پر مخ د ژوو له يو سلپون څخه زياتې نوعې پېژندل شوي دي. ځينې يې د سسندرونو او سمندرونو په اوبوکې او ځينې يې په وچه کې ژوند کوي. ايا موږ کولای شو دا ټول ويېژنو او د انسانانو پر ژوند يې اغېزې وڅېړو؟ پخوا مو اهلي او وحشي ژوي پېژندلي او د انسان لپاره مو د هغوی د گټو په باره کې زده کړه کړې ده. په دې څپرکې کې به د حيواناتو دوه اصلي ډلې يعنې د شمزۍ لرونکو (قناريه) او شمزۍ نه لرونکو (غیر قناريه) پر ځانگړتياوو، د هغوی پر توپيرونو او همدارنگه ايکوسېستم او انسانانو ته د هغوی پر اهميت پوه شئ.

د ژوو خانگړتياوې

حيوانات مغلق او کثيرالحجروي ژوندي موجودات دي. حجرې يې کلوروپلاست او د حجرې ديوال نه لري. بدن يې له حجرو او نسجونو څخه جوړ شوی دی. ځينې نور يې مختلف مغلق نسجونه او غړي لري. زياتره ژوي کولای شي په خپل چاپيريال کې په آزاد ډول حرکت وکړي او د هغوی لکه لاملونو (مېنډاتو) په وړاندې غبرگون وښيي. په عمومي ډول حيوانات په نهه فايلمونو ويشل شوي دي:

۱- د سفنجونو فايلم ۲- د کڅوړ بدنو يا د سولپتريټا فايلم ۳- د پلنو چينجيانو فايلم ۴- د گردو چينجيانو فايلم ۵- د بند لرونکو چينجيانو فايلم ۶- د پاسته بدنو (نرم تنانو) فايلم ۷- د مفصلپه فايلم ۸- د اغزي پوټکو (ايکانودرماتا) فايلم ۹- د کورداتا فايلم
د پورټنيسو فايلمونو له ډلې څخه لومړني اته فايلمونه يې شمېری نه لرونکي (غیر فقاريه) حيوانات دي او نهم فايلم، کورداتا دی چې شمېری لرونکي ژوي په کې شامل دي او په را تلو لکه درسونو کې به ولوستل شي.

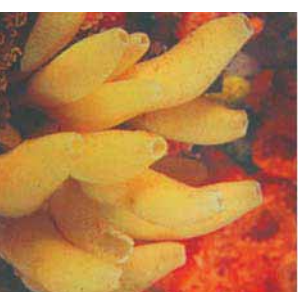
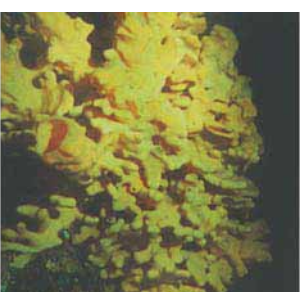
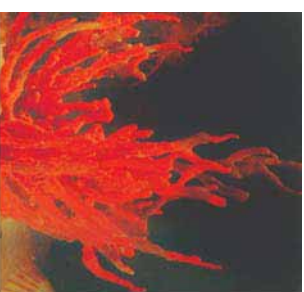
د سفنجونو (سوري لرونکو) فايلم

ډير ساده (ابتدایي) ژوي دي، چې بدن يې تقريباً له زياتو ورته حجرو څخه جوړ شوي دي. مشخص نسجونه او غړي نه لري. دا ژوي په اوبو کې په ساکن ډول ژوند کوي. د پور (pore) په نامه د زياتو سوريو له لارو يې غذا او اکسيجن له اوبو سره يو ځایي حجرونه داخلېږي. له هضم او جذب څخه وروسته اوبه او فاضله توکي د اسکولم په نامه د وتلو د لوري سوري له لارې بهر ته خارجېږي. دا ژوي د جنين په حالت کې د بېوډانه) په واسطه حرکت کوي، خو د بلوغ په وخت کې د پرخو (صخره) پرمخ او د سمندر په بيخ کې پراته وي. زيات سفنجونه په ډله ييزه توگه په خپلو کې يو پر بل پورې نښتي ژوند کوي. ځيوالي يې له څو ملي مترو څخه تر څو مترو پورې رسېږي.
زرگونه نوعي سفنجونه چې په خوږو اوبو او سمندرونو کې ژوند کوي، پېژندل شوي دي. سفنجونه په مختلفو رنگونو لېدل کېږي، خو کله چې يې له اوبو څخه بهر را اوباسي خپل رنگ له لاسه ورکوي. د سفنجونو اصلي خواړه په اوبو کې تجزيه شوي عضوي توکي، بکتريا او د پروټسټا ځينې نوعي جوړوي. د ځينو حيواناتو لکه د چنگاښ، چينجيانو او کبانو نوعي د سفنجونو د لويو ټوټو په منځ کې ژوند کوي.

کڅور بدني يا د سولنټريټا فایلم Coelenterate:

ددې دولې ټول حیوانات په اوبو کې ژوند کوي. بدن یې کڅوري ته ورته دی او په هضمي خالیگاه کې د توکو د داخلیدو او خارجیدو لپاره یو سوړی لري. ځینې یې لکه هایدرا متروکي ته ورته برخه کې چیچونکي حجری لري، چې د خپل بنسکار په بدن کې ښه باسي، زهري ماده ور څڅوي او بې حسه کوي یې او د خولې د سوړي ترڅنګ بنسکرونو په واسطه یې هضمي خالیگاه ته ښیسي. هایدرا، مرجانو، سمندري شقایق، جلی فیش (jelly fish) ددې حیواناتو له دولې څخه دي. مرجاني غونډۍ چې د تود سمندر په غارو کې لیدل کېږي، د مرجانو د اهکي سکلبیټونو له یو ځای کېدو څخه منځ ته راغلي دي. ددې غونډیو ترڅنګ، الجي، چنګاښ، صدفونه او کبان ژوند کوي، چې خاص ایکوسیستم یې رامنځته کړی دی. انسانان هم ددې حیواناتو له ځینو نوعو څخه د غذایي زېږي په توګه استفاده کوي. ځینې مرجانو ځینې دي او په ګانو (زیوارت) کې ور څخه کار اخیستل کېږي. د مرجانو ځینې ډېرې د ودانیو د توکو په توګه په کارېږي. د زیاترو سولنټريټا زهر د انسانانو لپاره بې زیانه دي، خو د جیلي فیش د نوعو زهر دردوونکي او ځینې وخت خطرناک وي.

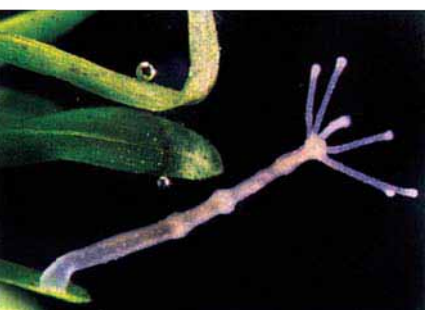
(۳-۱) انځور د سفنجونو نوعي

سمندری شقایق

جلی قیش

هایدرا

مرجان

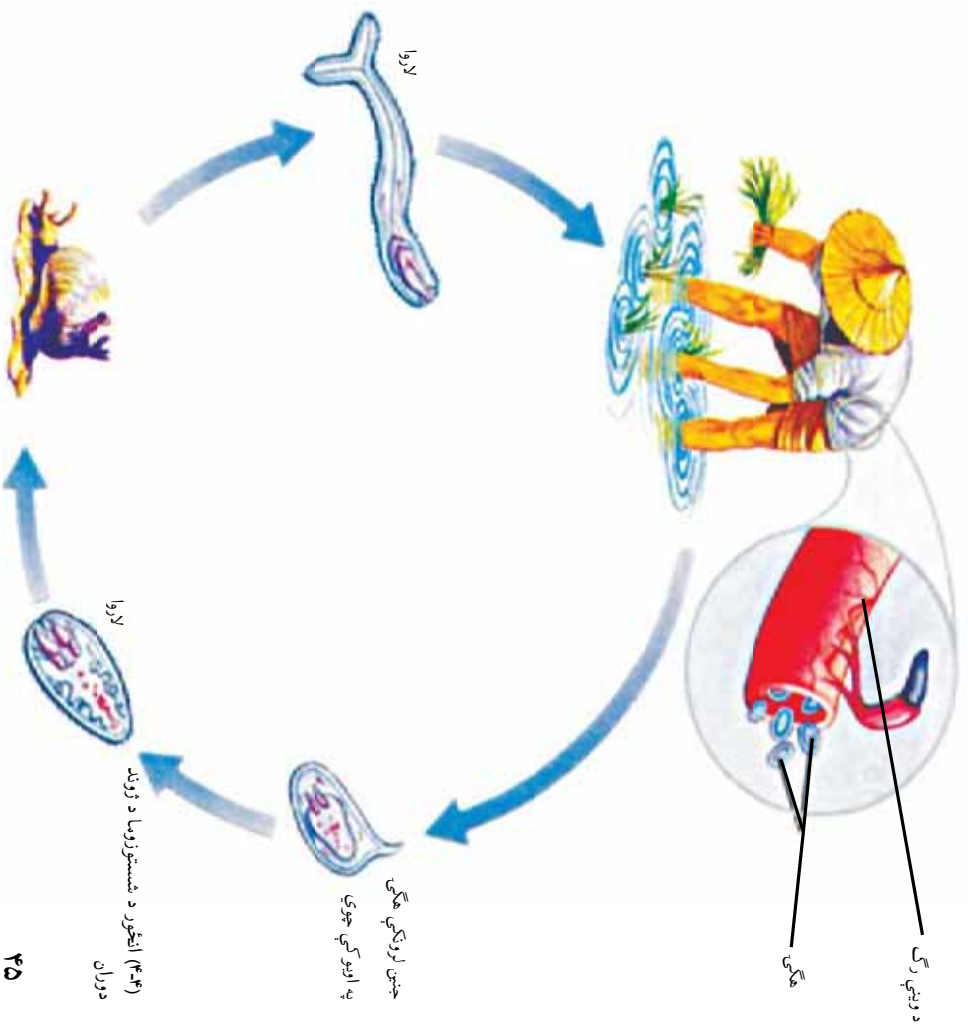
(۴-۱) انجورد کجور بدنو نوعی

د پلنو چینجیانو فایلم (Platyhelminthes): کیدای شی د دی حیواناتو پلن بدن پوست او پانی ته ورته یا اوږود او فیتسې ته ورته او زیاتې ټوټې ولري. زیاتره یې پرازیت دي؛ یعنې خپل خواره د نورو حیواناتو له بدن څخه لاسته راوړي، له همدې کبله د ناروغیو تولیدوونکي دي. ځینې یې لکه پلاناریا (Planaria) بڼکار کوونکي دي چې له کوچنیو حشراتو څخه خپل خواره چمتو کوي.

د پلنو چينچيانو ځينې نوعې پرازيت دي. په انسانانو او ونسو خوړونكو حيواناتو لکه، پسونو کې د ناروغیو د رامنځته کېدو لامل کېږي. بېلګې يې د کدو دانې چينچي شيسټوزوما او د پسه د ځيګر چينچي دي.

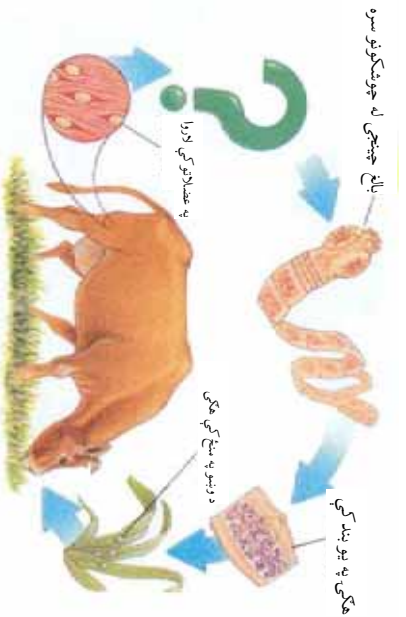
شيسټوزوما (Schistosoma): دا چينچي په تودو سيمو کې ځينې ناروغی رامنځته کوي. د دې چينچي لاروا د انسان د بدن پوستکي سوري کوي او د وينې له لارې ځان د کولمو د پيالو ته رسوي. هلته د وينې د حرکت لاره بندوي او د کولمو د ديوال د وينې د بهېدلو لامل کېږي. ځيګر ته هم زيان رسوي. دا چينچيان د انسان په وينه کې هګي اچوي. هګي له تشو يا وکو بولو سره د انسان له بدن څخه وځي. اوبو ته په داخلېدو سره له هګيو څخه لاروا راوځي. لاروا خپل ځان د حلزون بدن ته رسوي او هلته د ژوند يوه دوره بشپړوي. د

دویم ځل لپاره د اوبوله لارې د انسان بدن ته ننوځي.

د پسه د ځيگر چينيجي (*Fasciola hepatica*): د دې چينيجانو هگي له غايطه موادو سره يو ځاي د ناروغ له بدن څخه وځي. هگي په لاروا بدلبيري او ځان منځني کوربه (حلزون) ته رسوي. د يو لم پړاوونو له وهلو وروسته لاروا له حلزون څخه خارجيږي. حيوان هغه د اوبو او وينو د خوړلو له لارې اخلي او د ځيگر په ناروغۍ اخته کيږي.

د کدوداني چينيجي (*Taenia saginata*): دا چينيجي پلن او فيتې ته ورته بدن لري. بدن يې له کړيو (توتو) څخه جوړ دي. خپله د بلوغ دوره د انسان په هضمي کانال کې او د نوي زېږېدنې پړاو د غوايي په غړو کې تېروي. بالغ چينيجي تر لسو سترو پوري اوبدوالي لري. د دې چينيجي سر څلور چوشکونه او چنگک لري، چې د هغو په مرسته ځان د کوربه د کولمو په ديوال پورې نښلوي. د بندونو په هره توته کې يې زيات شمير هگي توليدېږي. د بدن وروستۍ توتې يې ورو ورو له نورو توتو څخه جلا او د شخص له غايطه موادو سره يو ځاي خارج او له ککړو وينو سره يو ځاي د غوښې بدن ته داخلېږي. هگي د غوښې په گېده کې چوي. لاروا (نوي زيږول شوي) د کولمو له ديوال څخه د وينې جريان ته داخلېږي او د غوښې په عضلاتو کې د سيست په ډول ځاي نيسي، يعنې ساتونکي کلک پوښ له ځانه چاپېروي. که چېرې انسان د دې غوښې نيمه پخه شوي غوښه وخورې په گېده کې يې له سيست څخه ځوان پرازيتونه راوځي او خپل ځان د چوشکونو په واسطه د کولمو په ديوال پورې نښلوي.

(ه-۳) انگور د کدو دانې د چينيجي د ژوند دوران

بنايي د کدوداني په چينجي اخته ناروغ د گډې خوز، سرخړخي او کاڼگي ولري او عممباني ولسي، ځيني وختونه چينجيان په خپلو کي تاوارا تاويزي او په کولمو کي د خورو لاره بندوي او زياته ناراحتي منځ ته راوړي. د کدوداني د چينجي بله نوعه د خوگانو چينجي ټيټا سولم (Taeniasolium) ده. د خوگانو د کدوداني د چينجي د غوړي د کدوداني د چينجي د ژوند دوران ته ورته دی. د سسي د کدوداني چينجي ترټولو خطرناک پرايټ دی. پر ککړسسي د لاس وهلو او د هغي د خولي د اوبو او همدارنگه د لاس او منځ د خټلو له لاري انسان ته انتقاليزي. دا چينجي د اخته شخص په ځيگر، سږو او ان زړه او مغزو کي سيست توليدوي چي د هيداتيډ سيست (Hydatid cyst) په نامه ياديزي. نوموړي سيست له زرگونو نوي زيريدلو بچيانو (الاروا) او مايع څخه ډک وي، چي يوازي د جراحي د عمل په واسطه له بدن څخه وځي.

د گردو چينجيانو فايلم (Nematoda): د دي چينجيانو بدن نري، استوانه يي او بي بنده دي، چي د يو ډول پروټيني نسبتا کلاک پوښ په واسطه پوښل شوي وي. ځيني بي د انسانانو، نورو حيواناتو او نباتاتو پرايټونه دي. په نباتاتو کي د هغوی شيره خوري چي د کرنيزو محمولاتو د منځه وړلو لامل کيږي. ځيني بي له بکتريا او فنجي څخه تغذيه کوي او ان امکان لري کوچني کرپز (حلقوي) او گرد چينجيان وخوري.

د اسکاريس چينجي (Ascaris): د اسکاريس د بدن دواړه سررونه نري او رنگ يي ژير سپين ته ورته دی. د بنځينه بدن يي له نارينه څخه اوږد دی. بنځينه جنس يي په هره دوره کي ۲۰۰۰۰۰ هگي اجوي، چي له غايطه موادو سره يوځای د انسان له بدن څخه خارجيږي. د لمر رڼا او د لوړې تودوخې مستقيمه اغيزه هگي وژني. له دي پرته هگي کلونه کلونه ژوند ي پاتي کيږي. هگي هغه وخت فعاليزي چي ناپاکه اوبه يا ناپريمختل شوي سابه او د چينجيو په هگيو ککړ شيان د انسان د هاضمي سيستم ته داخل شي. په کولمو کي له هگيو څخه بچيان (الاروا) راوځي. بچيان له کولمو څخه د وينې يا لمف جريان ته داخلېږي. په دي توگه زړه ته او بيا سږو ته ځي. نوي بچيان د تنفسي نلولو له لاري حنجري او خولي ته لار پيدا کوي. ځيني وخت بسايي د توخي په واسطه يو شمير نوي بچيان د خولي له

(۳-۱) انگوز: اسکاریس

لاري خارج شي. بچيان له حنجري څخه سرې، معدې او کولمو ته رسېږي. نوموړی چينجی د کولمو داخلي خواره خوري. دا چينجيان هضمي ناراحتي او حساسيت پيدا کوي. که چيرې شمير يې زيات وي، کولمي بندوي، د کولمو ديوال سوري کوي او ميکروبي حالت منځته راوړي. شکل (۶-۴) اسکاريس چينجی.

د کڅ چينجی (Oxyuris): بالغ چينجيان د لويو کولمو په ورستۍ برخه کې ژوند کوي. بنسټيزه جنس د هگيو اچولو لپاره ځان مقعد ته رسوي او حرکت يې د مقعد د خارښت لامل کېږي. د مقعد د گرولو په واسطه لاسونه د کڅ په هگيو ککړېږي. د ککړو لاسونو په واسطه خولي ته او بيا له هغه ځايه معدې او کولمو ته ځي او هلته بلوغ ته رسېږي. ښي يې يې اشتهايي، د وينې کموالی او د مقعد خارښت دی.

فعاليت:

فکر وکړئ: د پراختي چينجيو په واسطه د ناروغيو د ستړا کېدو د مخنيوی لپاره د کومو لارو چارو وړانديز کوئ؟

فعاليت:

دا جدول په خپلو کتابچو کې جوړ کړي او تش ځايونه يې د درسي کتاب په مرسته وکړئ:

زياتونه او د اخته کېدو ښي يې	د اوسيدو ځای	د انسان بدن ته د داخليدو لاره	د گروپ (فيلم) نوم يې	د چينجی د نوعه

د کړۍ (بندلرونکو) چينجيانو فایلم (Annelida): د دې چينجيانو بدن له نښتو کړيو څخه جوړ شوی دی. د دې حيواناتو زيات شمير په سمندرښو کې ژوند کوي. د ځمکې چينجیې، ژورې او نورو د بند لرونکو چينجيانو نوعې دي. ځمکني چينجیې په نمجنو خاورو کې او ژورې (جوک) په خوږو اوبو کې ژوند کوي. له ژورو څخه پرته د نورو ټولو پر بدن حرکتی وينستان موجود وي. ځمکني چينجیې په نمجنو ځمکو کې نرې سموري باسي او هاته ژوند کوي، خو د ششې له خوا د خوړو د پيداکولو لپاره د ځمکې سرته راوځي. د ځمکې چينجیې د بدن د غړو د ټينگولو (انقباض) او راکښلو له لارې حرکت کوي. نوموړې چينجیې د خپل نمجن پوټکي په واسطه تنفس کوي. همدارنگه خوسا شوي پانې او خاورې يو ځای خوري. له خوړو وروسته د خاورو ذرې له خولې څخه وباسي او په دې ډول کرنيزه خاوره لاندې باندې کوي، چې د کرلو لپاره گټوره کېږي. ژورې د نسجونو د مايعاتو او د نورو حيواناتو له وينې څخه تغذيه کوي. درې د بدن په مخکني برخه کې ټيخ ته ورته غړي لري، چې د هغې په واسطه د حيوان پوټکي سموري کوي او ويښه يې ځپيښي. د ولاړو اوبو د څښلو په وخت کې دا خطر شته چې ژوره له اوبو سره سموري کوي، نو له دې کبله بايد پوره پام وشي. نن ورځ ژورې په صحې ډول روزل کېږي. په طبابت کې د جراحي او ټپي شموو ځايو د وينې د جريان د بنسټ کيدو لپاره له ژورو څخه کار اخلي. زياتره بند لرونکي چينجيان د سپندونو له حيواناتو څخه خپل خواړه چمتو کوي او په غذايي ځنځير کې برخه اخلي.

(۳-۱۷) انځور دوره او ځمکني چينجیې

فعاليت:

د باغچې، ښوونځي، د ځمکې يا له بل کوم ځای څخه يو يا څو ځمکني چينجيان راوښئ او بدن يې پاک کړئ. بيا يې د بدن د ځانگړتياوو او د حرکت له څرنگوالي څخه يې رپوټ جوړکړئ او په ټولگي کې يې وړاياست. کونښن وکړئ چې د کار په وخت کې چينجیې ته زيان و نه رسېږي او له فعاليت څخه يې وروسته بېرته روغ رست خوشې کړئ.

د پاسته بدنو فایلم (Mollusca): حلزون (Snail)، اکتوپس (Octopus)، صدف، د پاسته بدنو له نوعو څخه دی. د پاستو بدنو په وجود کې درې ځانګړې برخې (سټرګې، پښې او ګېده) لیدل کېږي. د ګېدهې برخه یې، چې د بدن غړې په کې موجود دی، د نازکې پردې په وسیله پوښل شوې ده. پاسته بدنې د عضلاتي پښو په وسیله حرکت کوي. دا حیوانات د اهکي پوښ په واسطه احاطه شوي دي چې د نرم بدن سساتنه یې کوي. د دې حیواناتو تنفس د بدن د پوټکي، برانښنونو یا سرو له لارې سرته رسېږي. ځینې پاسته بدنې د خور و په ډول مصرفېږي. ځینې حلزونونه د سسمو او وینسو پانې خوري. له دې کبله یو کرښ افست دی. همدارنگه ځینې پاسته بدنې د ځینو پرازیتي ناروغیو، لکه د ځیګر د چینجې د انتقال لامل کېږي. که چیرې شګې یا خارجي جسم د صدف بدن ته ورننوزي د هغې په دننه کې یو ځلیدونکی اهکي پوښ جوړېږي او سرغړه تری جوړېږي. ځینې هیوادونه د دې ډول صدف روزنې له لارې سرغړي تولیدوي.

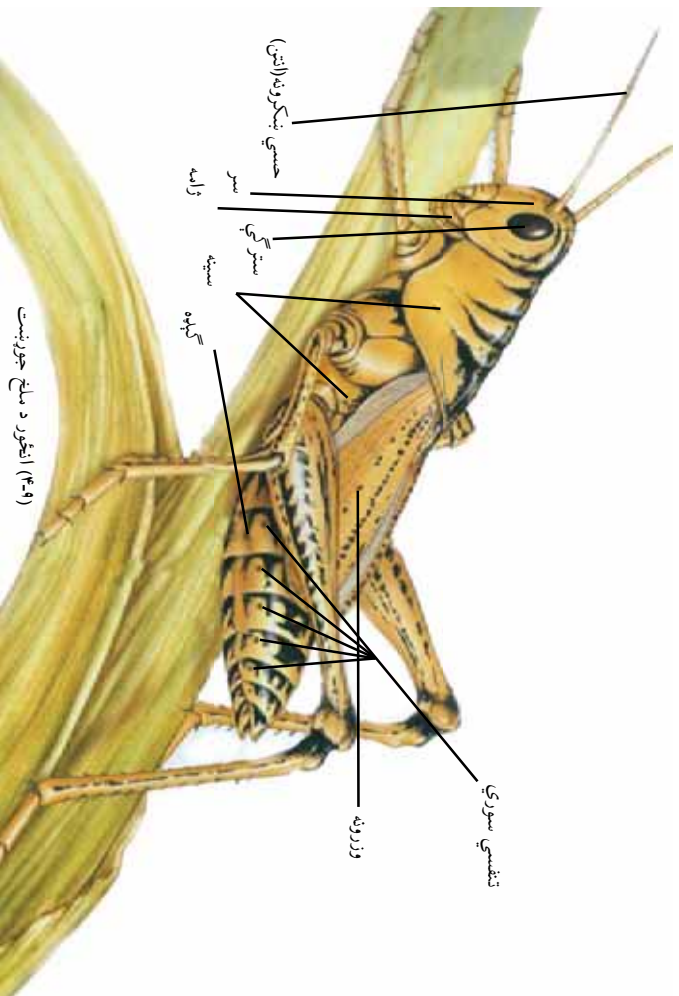
فکر وکړی:

د حلزون د نوعو په واسطه د کومې ناروغۍ عامل د انسان بدن ته د ننوتلو امکان لري؟

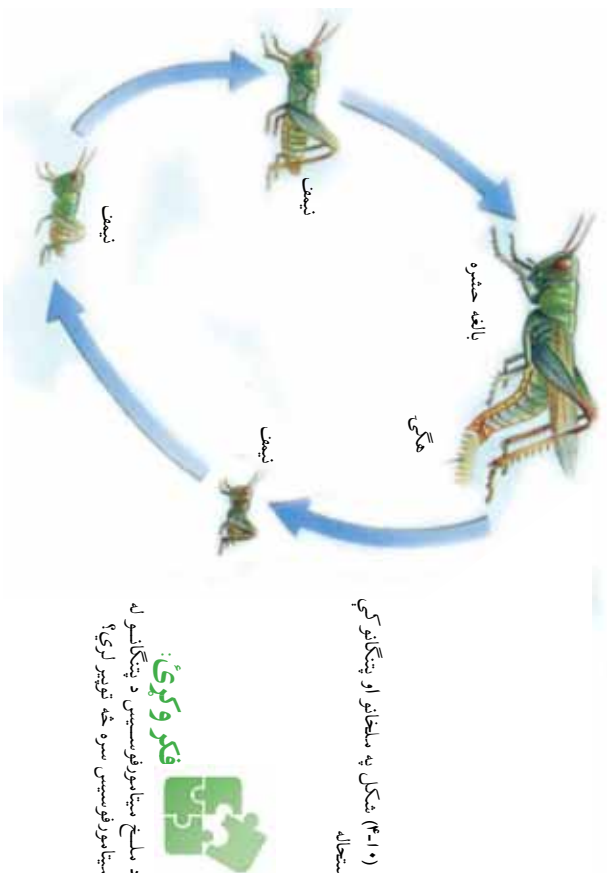
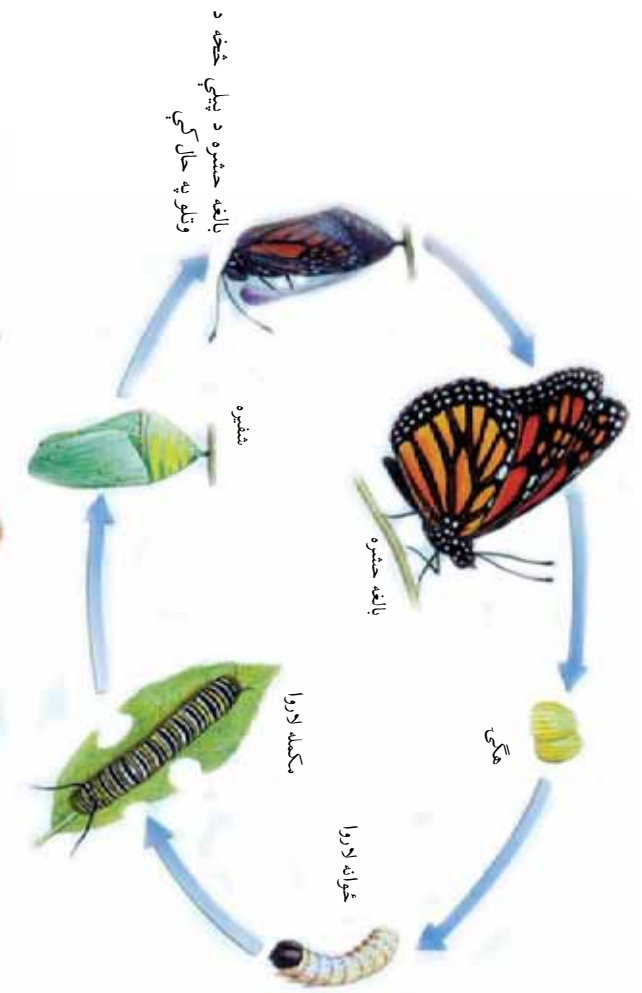
(۳۸) انځور د پاسته بدنو نوعې

د بند لرونکو پښو (مفصلیه حیواناتو) فایلم (Arthropoda): د ځمکې د مخ ویر زیات حیوانات په دې گروپ کې شامل دي. ملخ، پتنگ، غڼه، لرم، سپړه، ورره، چنگاښ، کنه، زربښي د مفصلیه حیواناتو په ډلې کې راځي. د مفصلیه حیواناتو په ډلې (فایلم) کې، ځني (عنکبوتیه) قشریه (زیرپوتکی) حشرات او د زربښو ټولگي شامل دي. ملخ چې یوه حشره ده، بدن یې له درې برخو یعنې سر، سښي او گڼې څخه جوړ شوی دی. پښې یې بند بند او د ځینو په سښي پورې دوه جوړې وزرونه نښتي وي. د ملخ په سر کې حسي بنکرونه او سترگی واقع دي. په ملخ او نورو مفصلیه حیواناتو کې خارجي سکلیت زیاتره دکتینین او chitin له مادې څخه جوړ شوی دی. د ملخ د سښي او گڼې په دواړو اړخونو کې تنفسي سوري شته. ملخ له نباتاتو څخه خواړه چمتو کوي، چې د خپلو کلکو ژامو په وسیله یې ټوټې کوي. حشرات له هغې څخه د بلوغ تر مرحلې پورې مختلف بڼې نیسي، چې د شکل دغې تغییر ته استخاله یا میټامورفوسیس (Metamorphosis) وايي. استخاله په دوه ډوله ده. مکمله استخاله او نا مکمله استخاله. د مکملې استخالي مرحلې عبارت دي له: هگي (egg)، بطیټه (larva)، شفیره، (pupa) او بانغ (image) ځینې حشرات لکه د شاتو سچي او مېریان

مکملہ استعماله لري، خو ملخان نا مکملہ استعماله لري. په ملخانوکي د بطيطي او شفيري مرحلي وجود نه لري. کله چي بچيان بي له هگي، خښه راوځي، کت مست د بالغ ملخ په شان وي، خو وروکي وي او وزونه نه لري. د ملخ بچي د نيمف (Nymph) په نامه يادېږي.

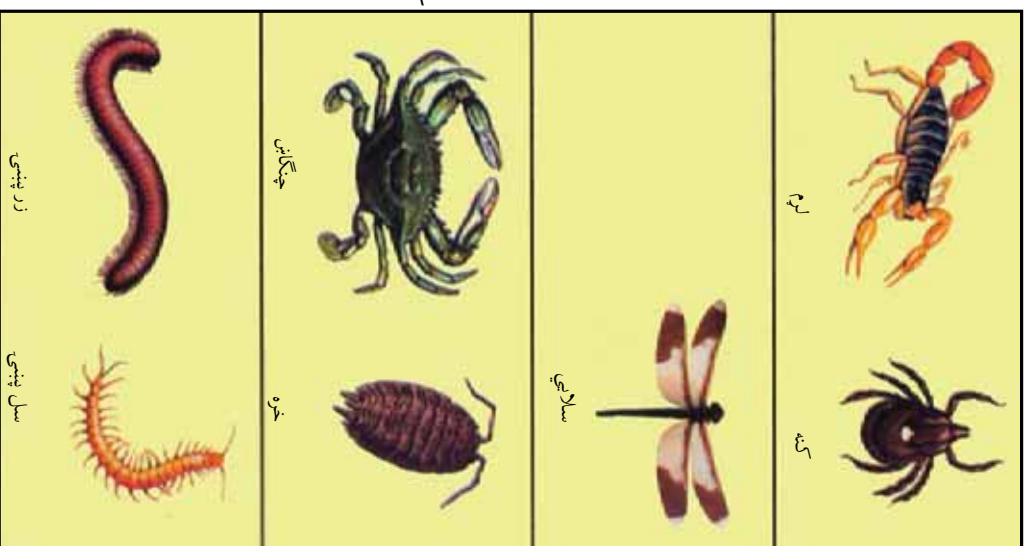

(۳-۱۰) شکل په ملخانو او پتگانوکي استعماله

فکر وکړئ:
د ملخ مېټامورفوسيس د پتگانو له مېټامورفوسيس سره څه توپير لري؟

زياتره بند لرونكي (مفصليه) حيوانات د وچي او دريايونو په غذايي څښير كې برخه لري. د كبانو او الوتوكو خواړه جوړوي، چي كبان او ځيني الوتونكي د انسان خواړه چمتو كوي. همدا رنگه ځيني له مفصليه حيواناتو څخه د گردې په خپرونه كې (گرده افشاني) ډيره بنسه ونډه لري. يو شمېر حشرات لكه سپرپان هغه ژوندي موجودات خوري چي زراعتي افتونه بلل كېږي. يو شمېر حيوانات زمونږ لپاره زيانمن دي. د ملخانو ځيني نوعي د غنمو په كرونډه بريد كوي او محصول يې له منځه وړي. هغوي زياتره د سپورو دانو او د نباتاتو د نورو غړو لپاره زيانمن دي. مچان او سوراخولي (مادر كېك) د انسان د ناروغيو د عامل په توگه كار كوي. د انافيل ماشي انسان ته د مالاريا د ناروغۍ د انتقال عامل دي. د ځينو غڼو او لړم زهر د انسان لپاره خطرناك دي.

(۳-۱۱) انځور د بند لرونكو (مفصليه) حيواناتو نوعي

فکر وکړئ:

د نباتي آفتونو د مبارزې لپاره د حشراتو وژونكو زهري دواگانو د استفادې پرځای د حل د کومو لارو چارو وړاندیز کوئ.

د اغزي پوټکو فایلم (Echinoderanta) دا حیوانات په سمندرونو کې ژوند کوي. د ډيرو بدن د تيرو څوکو لرونکو اغزو په واسطه پوښل شوی دی. سمندري ستوري او سمندري بادرنګ له دې ډلې څخه دي. سمندري ستوري پنځه بڼه لري. داخلي اډکي سکلېټ لري. سمندري ستوري غوښه خوړونکي دي. دا حیوانات د

۳۰۱۶) انځور د اغزي پوښکو نوعي

پاسته بدنو، اغزي پوښکو او سمنډري کوچنيو حيواناتو او ان له کوچينو کبانو څخه تغذيه کوي.

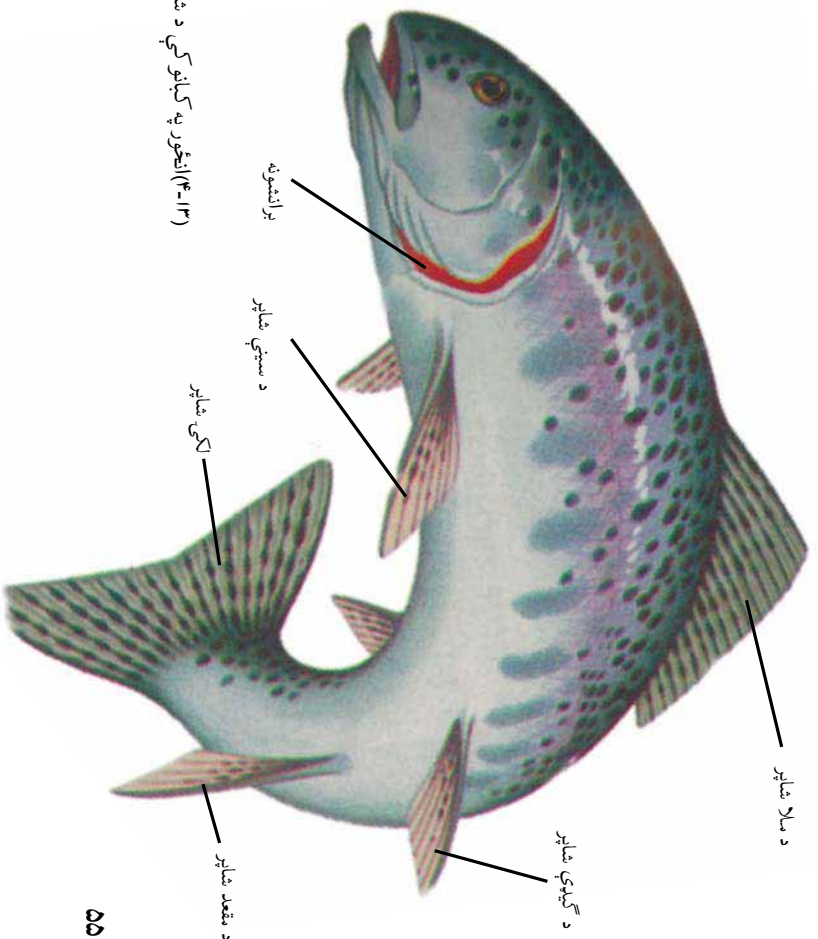
سمنډري ستوري

شمزۍ لرونکي (فقاريه) حيوانات

شمزۍ لرونکي حيوانات داخلي سسکليت لري چې د دې حيواناتو د خوځښت او د بدن د غړو د سانتي لامل کيږي. عصبي جهاز يې د تيوب بڼه لري چې د ملا د تير په امتداد غځيدلي دي. د تېورونکو او الوتونکو د بدن د تودوخې درجه د چاپيريال د تودوخې د درجې له بدلون سره بدلون نه کوي. تې لرونکي او الوتونکي د بدن د حجرو د داخلي کيمياوي تعاملاتو د ازادې شوي انرژۍ په وسيله خپل ځانونه تاوده ساتي. دا حيوانات د تودوي وينې (Homoiothermous) لرونکو په نوم ياديږي. د ځينو نورو حيواناتو د بدن د تودوخې درجه د چاپيريال د تودوخې په درجې پورې اړه لري. يعنې د هغوي د بدن د تودوخې درجه د چاپيريال د تودوخې د درجې په تغيير سره تغيير کوي. هغه حيوانات چې د خپل بدن د تودوخې درجه د حجرو د فعاليت په وسيله نه شي کنترولولاي، د سړي وينې (Poikelo thermous) لرونکي حيواناتو په نامه ياديږي. ذحياتين، څښکودونکي (خزندگان) او کبان سره وينه لرونکي حيوانات دي.

د شمزۍ لرونکو حيواناتو د وينې دوران تړلی دوران دي، يعنې وينه يې تل د رگونو په داخل کې جريان کوي او له هغې څخه بهر نه وځي. د شمزۍ لرونکو زړه، دوه، درې يا څلور جوړونه لري چې وينه د بدن ټولو برخو ته رسوي.

کبان (Fishes): فوسیلونو بنودلي ده جي کبان د ځمکي د منځ لوسرني شمزۍ لرونکي حیوانات دي. کبان زیات رنگونه، اندازه او څپري لري. ځيني صفتونه او ځانگړتیاوي ور سره مرسته کوي چې په اوبو کې ژوند وکړي. ټول کبان مورني (ذاتي) لاسو وهونکي دي. کبان په خپل بدن کې داسي غړي لري چې له هغوي سره په لاسو وهلو کې مرسته کوي؛ لکه شاپرونه چې د وړاندې تگ، دریدلو، د بدن موازي ساتلو او حرکت لپاره ور څخه گټه اخلي. د شاپرونو موقعیت په (۱۳-۴) شکل کې ښودل شوي دي. کبان برانثونه لري چې د هغو په وسیله تنفس کوي. برانثونه له هغو غړو څخه عبارت دي چې په اوبو کې منحل آکسیجن له اوبو څخه جلا کوي او ويني ته یې ورکوي. همدا رنگه برانثونه هغه کاربن ډای آکساید CO_2 ، چې د بدن له حجرو څخه را غونډیږي، له ويني څخه اخلي او په اوبو کې یې خوشي کوي. زیاتره کبان د هگمو اچولو له لپارې خپل منځ ته راوړي.

(۱۳-۴) انځور په کبانو کې د شاپرونو موقعیت

د کبانو ډولونه: نن ورځ د کبانو درې ټولگي (کلاسمونه) ژرند کوي. ېي ژامو کبان، کريندرونکي لرونکي کبان او هډوکي لرونکي کبان.

ېي ژامو کبان: ډاکبان بڼه پوسټکي لري. خوله ېي گرده او ېي ژامو ده. اوږود بدن لري. جانبي شاپرونه نه لري. سکليټ ېي له کريندرونکي څخه جوړ شوی دی. لمپري lamprey او هگ فيش Hag fish د ېي ژامو کبانو دوه مشهورې نوعې دي

(ب) هگ فيش

(۴-۳) انځور ېي ژامو کبان

(الف) لمپري

کريندرونکي لرونکي (مخضروفي) کبان: آيا پوهېږئ چې شارک يو ډول کب دی؟ شارک د کريندوکي لرونکو کبانو په ټولگي پورې اړه لري. په ډيرو شمېری لرونکو کې نرم کريندوکي د ودې پړسفال په هډوکي بدلېږي، خو د شارک او ری (RAY) سکليټ هېڅ وخت په هډوکو نه بدلېږي. شارک يو ډېر غټ کب دی. د ځينو بدن د فلمونو په وسيله پوښل شوی دی. کريندوکي لرونکي کبان پوره او فعالې ژامې لري او له ډيرو قوي لاسو وهونکو څخه شميرل کېږي. زياتره هگي اچوي، خو يو شمېر ېي بچي اچوي.

هدو کي لرونکي کبان:
 د هډو کو لرونکو کبانو ټولگي د کبانو ویر لوي ټولگي دي. زرين (طلایي) کب، شیر ماهي، مار ماهي، لقه ماهي، حال لرونکي کب او نور د هډو کو لرونکو کبانو په ټولگي کي شامل دي. لکه څنگه چي بي له نامه څخه معلومسږي.

ب) زی

الف) ښارک

شکل د ککرکي لرونکو کبانو ډولونه

سکلېټ يې له هډو کو څخه دي. همدارنگه جسم يې د پټرکو (فلسونو) په واسطه پوښل شوی دی. زيات شمېر هډو کي لرونکي کبان د انسانانو د غذايي موادو سرچينه جوړوي.

۱۲- ۴ انځور د هډو کو د کبانو ډولونه

ذوحياتين (Amphibian):
 ايا پوهيرئ چي ڄيئي حيوانات ڪولاي شي چي د خپل پوتلگي په وسيله تنفس وکړي؟ ايا هغوي په اوبو کي ژوند کوي يا په وچه کي؟ په واقعيت کي په دواړو محيطونو کي ژوند کولاي شي. زيات شمير ذوحياتين د ژوند يوه برخه په اوبو کي او بله برخه په وچه کي سر ته رسوي. له دې کبله د ذوحياتينو په نوم ياديري. چوگنبه د لاروا په مرحله کي په اوبو کي ژوند کوي او برانشونه لري او کله چي وچي ته راځي برانشونه يي په سرو بليري او ڪولاي شي چي د سرو په واسطه تنفس وکړي. ذوحياتين نازک، روڻ، نمجن اوبي پترکي پوستکي لري. دغه ځانگړتياوې د دې لامل کيري چي چوگنبه وکړاي شي د خپل پوستکي له لاري تنفس وکړي. زيات شمير ذوحياتين رنگه ځليدوونکي او زهري پوستکي لري او د دې لامل کيري چي دنمناڼ پري له ويري حمله ونه کړي.

(۱۷-۳) انځور د چوگنبه د ژوند سرچلي

د ذوحیاتینو ډولونه: ذوحیاتین د ظاهري ځانګړتیاو له مخې په دريو ډلو ويشل شوی دی.

- ۱- بي ټیښو ذوحیاتین: دا چیتجو ته ورته دي. لاسونه او پښې نه لري، لکه سيسي لين(Caecilians)
- ۲- لکي لرونکي ذوحیاتین: اوږد بدن، لنډې پښې او اوږده لکي لري. ډیره معمولی نوعه بي سلمندر Salamander دی.
- ۳- بي لکي ذوحیاتین: له دوو زرو (۲۰۰۰) څخه زیاتې نوعې يې پیژندل شوي دي. چوښکني، رنډې چوښکني اکور بڼه) او نورې نوعې په دې ډلې کې شاملې دي.

(۱۸-۳ انځور د ذوحیاتین ډولونه)

څښېدونکي (رخزنده) گان Repitilea: وچ او ډبل پوستکي لري. په وچه کې د ژوند کولو د سمون لپاره وچ او ډبل پوستکي ډیر مهم دی. ډبل پوستکي د حیوان له بدن څخه د اوبو د تبخیر مخنیوي کوي. ټول څښېدونکي د تنفس لپاره سږي لري. د څښېدونکو هڅې کلک پوښ لري. د **څښېدونکو ډولونه:** د څښېدونکو زیات شمیر ټولګي له منځه تللي دي، مثلاً ډایناصور چې د مشهورو عظیم الجثه څښېدونکو له ډلې څخه و او د ځمکې پر مخ يې ژوند درلود اوس يې د ځمکې په مخ يوازې فوسیلونه پاتې دي. تمساح، کښپ، سمسري او ماران د څښېدونکو له ډلې څخه دي.

تمساح

خرمبڻڪي

کيشپ

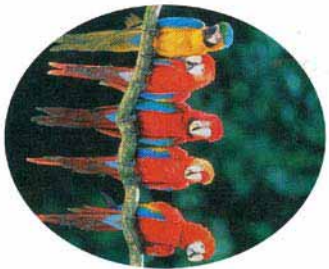
کچچھ مار

(۱۹-۳) الطور د ڄڻسیدونکو وولونه

الوتونڪي

د الوتونڪو(مرغانو) خانگرتياوي: الوتونڪي خپلي خاصي خانگرتياوي لري، لکه ٻٽڪي چي بدن تي تود سائي اود ڄڻو لپاره د الوتلو امڪانات برابروي. په الوتونڪو کي دوه دوله اساسي ٻٽڪي شته. نرهي ٻٽڪي چي د الوتونڪو بدن تي پت کري دي او جسم تي تود سائي. د لاکي او وزرونو ٻٽڪي چي نسبتاً سختي وي، د الوتلو د ٻٽڪو په نوم ياديري. الوتونڪي سٺوڪه لري، هگي جي د ڄڻسیدونکو د هگيو په شان کلاک پوڻ (قشر) لري، خو جنسونه تي په خپلو کي توپير لري. الوتونڪي د تودوي ويڻي لرونکو له دلي څخه دي. د بدن د تودوخي درجه تي تر ۴۰ سانتي گراد درجو پوري رسيري.

(۳-۲۰) انځور د الوتونکو ډولونه

د الوتونکو ډولونه:

د الوتونکي د رنگ، اندازې او بڼې له مخې ډېر توپير لري. الوتونکي د شکل، سښوکي او پښو له مخې ډلبندي کېږي. د سښوکي جوړښت يې رابښايي چې الوتونکي څه شی خوري. د پښو شکل يې د الوتونکي د اوسيدلو د چاپيريال ښکارندوی دی. چرگان، هيلی، کمرته، چينچيه، اوس، مرغه، پنگوين او نور د الوتونکو د ډلې څخه دي.

ټي لرونکي (Mammalia)

د زياترو ټي لرونکو نوي زېږېدلي بچيان جنيني دوره د مور د بدن دننه تيروي، خو ټول يې له زېږېدو وروسته له شپږو څخه تغذيه کوي، چې د مور په ټيټونو کې توليدېږي.

د ټي لرونکو ځانگړتياوي: د زياترو ټي لرونکو بدن د وينستانو يا وريو په واسطه پوښل شوي دي. همدارنگه د شيدو د غدو درلودل يې يو بله ځانگړتيا ده، چې نور حيوانات هغه نه لري. شپږي يې له اوبو پروټين او کاربوهايډرېټ څخه جوړې شوي دي. ټي لرونکي د الوتونکو څښکونکو په شان د سږو له ليارې اکسيجن اخلي، د ټي لرونکو غاښونه مختلف شکله او اندازه لري چې د راز راز خوږو لپاره کارول کېږي. د زياترو ټي لرونکو ماغزه له نورو حيواناتو څخه زيات دي. له دې امله هغوی په چټک ډول زده کړه او فکر کوي. همدارنگه د بهرنيو عواملو (سنياتو) په مقابل کې چټک غبرگون ښکاره کوي.

د ټي لرونکو ډولونه: ټي لرونکي د نسل د توليد له مخې په دريو گروپونو يعني هگي، اجورونکي، ټي لرونکي، کڅوړه لرونکي او پلاستيبا (خس يا جوړه) لرونکي باندې ويشل شوي دي.

ا-هگي: اجورونکي ټي لرونکي: نوي زېږېدلي بچي له هگي څخه له راوتلو وروسته د مور له ټيټونو څخه تغذيه کوي لکه شيرگي (اغري لرونکي، سپري خوړونکي) او پلاټي پوس (Platy pus) او نور.

کڅوړه لرونکي ټي لرونکي: په دې ډول ټي لرونکو کې جنين مخکې له دې چې کامل شي، توليدېږي او د مور د کڅوړې په دننه کې ځای په ځای کېږي. هلته د مور له ټيټونو څخه شپږي خوړي، لکه: کانگرو.

پلاټيپوس

سپري خوړونکي

(۱-۲ الف) انځور د ټي لرونکو ډولونه

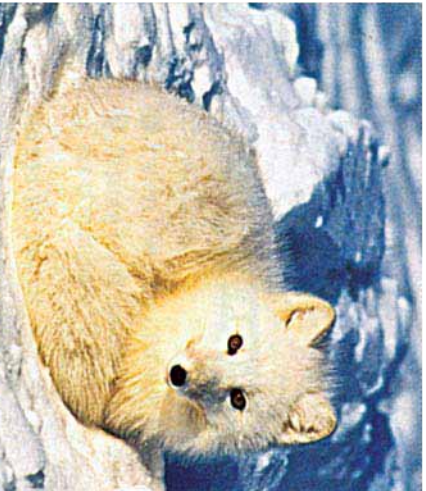
پلاسنټا لرونکي تي لرونکي : د دې حيواناتو جنين د مور د رحم دننه د placenta په واسطه تغذيه کېږي او له مور سره نږدې اړيکي لري کله چې د جنين جوړښت بشپړ شي د نوي زيږيدلي په شکل توليدېږي. بېلگې يې خواږي ، وزه ، پسه، سږي ، زمری، آس او نور.

خروس

کاکږو او پاکږو لرونکي تي لرونکي

(۲۱-۴) انځور د تي لرونکو دولونه

غوا

د افغانستان تي لرونکي او الوتونکي حیوانات

افغانستان یو غرنی او په وچه کې پروت هیواد دی چې د حیواناتو په تیره بیا د سرخانو او تي لرونکو د ژوند لپاره ښه ځای دی. په افغانستان کې د الوتونکو څه نا څه ۵۰۰ او د تي لرونکو څه نا څه ۱۲۰ نوعي تراوسه پورې پېژندل شوي دي. د ځنگلونو د منځه وړل د دې لامل کېږي، چې زیات شمېر حیوانات له هغې سیمې څخه بې ځایه شي. همدارنگه د حیواناتو بنسکار د دې لامل شوی دی چې زموږ د گران هېواد په گډون په نړۍ کې د ځینو حیواناتو نسلونه له منځه لاړ شي.

د کبانو، الوتونکو او تي لرونکو اقتصادي اهمیت

کبان د انسانانو عمده خواره جوړوي. د کبانو غوښه او پوستکي، پروتین او زیاته اندازه A او D ویتامینونه لري، چې د ودې لپاره گټور دي. لوړنږو انسانانو له وحشي الوتونکو څخه د خواره او پوښاک د پوره کولو لپاره استفاده کوله. زیاتره په زړه پورې او ښه اواز لرونکي سرخان د انسانانو لپاره اقتصادي گټې لري. د اهلي الوتونکو له هگيو او غوښو څخه زیاته استفاده کېږي. انسانانو زرگونه کلونه پخوا د حیواناتو په اهلي کولو پیل کړی دی. سبې لوړنږی حیوان و، چې اهلي شو. نن ورځ نور تي لرونکي لکه: پېشمو، آس، خر، غوايي، وزه، پسه، مېښه او داسې نور اهلي شوي دي او له هغوی څخه رنگارنگ گټې اخیستل کېږي، لکه د خورو چمتو کول، بار وړل او سره اګودا چې په زراعت کې ترې استفاده کېږي.

د څلورم څپرکي لنډيز

- حيوانات په دوو ډلو، فقاريه او غير فقاريه ويشل شوي دي.
- سفنجونه، سولنترتيا، مولوسکا، چينجيان، مصلبه او اغزي پوستکي د شمزۍ نه لرونکو په ډله کې دي.
- د سفنجونو بدن له مشابه حجرو څخه جوړ شوی دی او ډير سوري په کې شته دي.
- سرجانونه، سمندري شقائق، هايدرا او جلي فيش د سولنترتيا له ډلې څخه دي.
- پلاناريا پلن چينجي دي او ښکار کوي.
- شيسټوزوما، د پسه د ځيگر چينجي، د غوايي د کډو دانې چينجي د ناروغيو توليدونکي پلن چينجيان دي.
- د گردو چينجيانو بدن نرۍ او نرۍ بندونو دی.
- د اسکار چينجي، اوکسور چينجي (کڅ) گرد چينجيان دي او ناروغي توليدوي.
- د ځمکې چينجي د بند لرونکو چينجيانو له جملې څخه دي، چې د زراعتي ځمکو د نرسولو لامل گرځي.
- ژوره د بند لرونکو چينجيانو له ډلې څخه ده، چې په طبابت کې ور څخه استفاده کېږي.
- حلزون، اکتوپس او صدف له سولنترتيا له ډلې څخه دي.
- د پاسته بدنو (مولسکا) بدن له گېډې، نارگ پوستکي او عضلاتي پښو څخه تشکیل شوی دی.
- د مصلبه حيواناتو بدن له دريو برخو، سر، سيني او گېډې څخه جوړ شوی دی.
- د حشراتو د شکل تغيير له هکې څخه تر بلوغ پورې له ميتامورفوسيس په نامه يادېږي.
- سمندري ستوري، سمندري بادرننگ د اغزي پوستکو له فايلم څخه دي.
- شمزۍ لرونکي داخلي سکليت لري، چې د بدن د غړو د حرکت او ساتنې لامل گرځي.
- الوتوکي او نرۍ لرونکي د تودې وينې لرونکي (Homoiothermous) دي. په داسې حال کې چې ذوحياتين، څښندونکي او کبان سره وينه لرونکي (Poikelothermous) دي.
- برانشونه هغه غړي دي چې په اوبو کې سهل اکسيجن اخلي او د وينې جريان ته يې داخلي.
- دکبانو ډولونه له نرۍ ژامو کبانو، کريندوکي لرونکي کبانو او هډوکي لرونکي کبانو څخه عبارت دي.
- ذوحياتين هغه حيوانات دي چې کولاي شي هم په وچه او هم په اوبو کې ژوند وکړي.
- خزنده گان ډيل او وچ پوستکي او سري لري.
- الوتوکي دوه ډوله بڼې لري، د الوتلو بڼې چې په الوتلو کې ورسره مرسته کوي او نرۍ بڼې چې د پوستکي د پامه وي او د الوتلو کې بدن تود ساتي.
- د زياتره نرۍ لرونکو نوي زيږيدلي بچيان خپله چينې دوره د مور په بدن کې د ننه تيروي.
- نرۍ لرونکي په دريو ډلو هکې اچونکي، کڅوړه لرونکي او پلاستنا لرونکو باندې ويشل شوي دي

د څلورم څپرکي پوښتي

لاندي جملې په خپلو کتابچوکي وليکئ او د هرې جملې مخامخ د حيوان يا د اړوند گروپ نوم وليکئ.

۱. ډير ساده حيوان چې بدن يې له زياتو او تقريباً مشابه حجرو څخه جوړ شوی دی ( )
۲. هغه حيوان چې بدن يې چيټرونکي حجري لري او زهري ماده د خپل ښکار بدن ته داخلي ( )

۳. جلي فېش په دې ډله کې شامل دي ( )
د پلښو چيټيانو يوه نوعه چې د کولمو د ديوال د ويني کېدو او ځيگر د ته د زيان رسيدو لامل کېږي ( )

تشرېحي پوښتي:

۴. غوايي د کډو دانې د چيټي د ژوند دوران تشرېح کړي.
۵. د اښتيا کموالی او د شېبې له خوا د معقد خارښست د چيټيانو د کومې نوعې له امله رامېنځته کېږي؟

۶. د اسکاريس چيټي په واسطه په مبتلا کېدو علايم وليکئ.
۷. له ژورو څخه په طبابت کې څنگه استفاده کېږي؟
۸. لاندي جملې په خپلو کتابچوکي وليکئ او خالي ځايونه يې په مناسبو کلمو پوره کړي:
۹. مولوسکا د بدن غړي په ..... ځای لري.

۱۰. د بلخ سکليټ د ..... په نامه له يو ډول مادې څخه جوړ شوی دی.

۱۱. د اغړي پوستکو د بدن سکليټ داخلي..... دی.

۱۲. ښارک او ری Ray د ..... کبانو له ډلې څخه دي.

څو ځوابي پوښتي:

۱۳. د ذوحياتينو زړه څو جوفونه لري؟

الف: ۱- جوف   ب: ۲- جوفونه   ج: ۳- جوفونه

۱۴. په کبانو کې شاپرونه له لاندي دندو څخه کومه يوه سر ته رسوي؟

الف: د ذوحياتين هغه حيوانات دي چې په ..... محيط کې ژوند کوي.   ج: حرکت   د: ټول

۱۵. ذوحياتين هغه حيوانات دي چې په ..... محيط کې ژوند کوي.

الف: اوبه   ب: وچه   ج: وچه او اوبه   د: هيڅ يو

لاندي جملې په خپلو کتابچوکي وليکئ. د سمې جملې په مقابل کې د (ص) او د ناسمې جملې په مقابل کې د (غ) توري وليکئ.

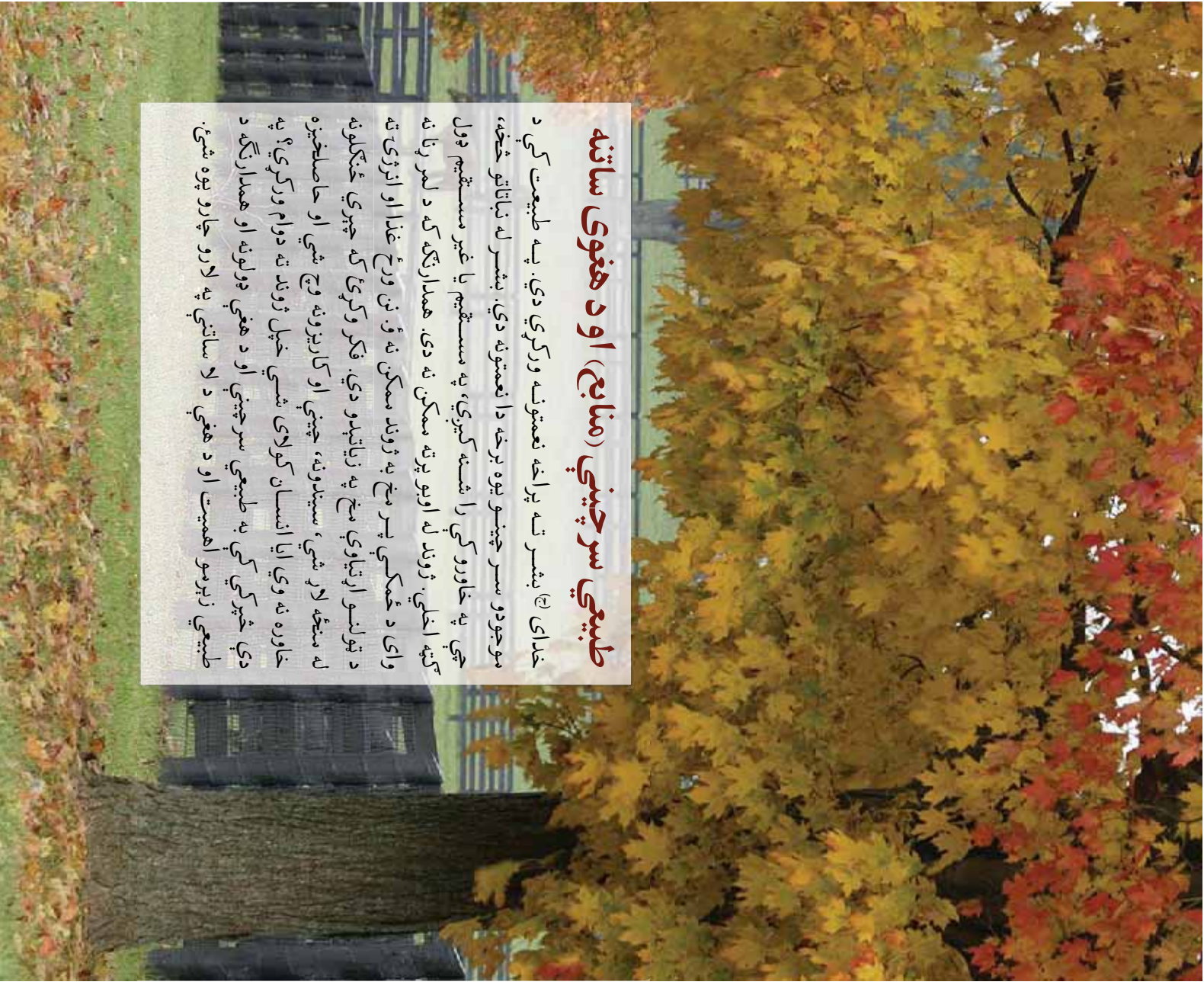
۱۶. تمساح، کښپ او چونگينه د ذوحياتينو له ډلې څخه دي. ( )
۱۷. البوتونکي (سرغان) د تودې ويني لرونکو له ډلې څخه دي ( )

پنځم څپرکی

طبيعي سرچينې (منابع) او د هنوي ساتنه

خدای (ع) بېشر ته پراخه نعمتونه ورکړي دي. په طبيعت کې د موجودو سرچینو یوه برخه دا نعمتونه دي. بېشر له نباتاتو څخه، چې په خاورو کې را شنه کېږي، په مستقیم یا غیر مستقیم ډول ګټه اخلي. ژوند له اوبو پرته ممکن نه دی. همدارنګه که د لمر رڼا نه وای د ځمکې پر مخ به ژوند ممکن نه و. نن ورځ غذا او انرژي ته د ټولسو اړتیاوې مخ په زیاتېدو دي. فکر وکړئ که چېرې ځنګلونه له منځه لاړ شي، سیندونه، چیني او کاریزونه وچ شي او حاصلخیزه خاوره نه وي ایا انسان کولای شي خپل ژوند ته دوام ورکړي؟ په دې څپرکي کې به طبیعي سرچینې او د هغې ډولونه او همدارنګه د طبیعي زیرمو اهمیت او د هغې د لاساتني په لارو چارو پوه شئ.

طبیعی زېرمې

طبیعی زېرمې هغو زېرمو ته ویل کېږي چې په طبیعت کې موجودې وي. انسانان له هغوي څخه خپلې اړتیاوې پوره کوي. له هغوی څخه د مادې او انرژۍ د منبع په توګه ګټه اخلي. ځینې طبیعي منابع نه نوي کېدونکي دي. د دې زېرمې اندازه محدوده او بیا منځ ته راتل یې ډیر وخت غوړي. نفت، ګاز او د ډبرو سکاره نه نوي کېدونکي منابع دي. نوي کېدونکي منابع د طبیعي منابعو بل ګروپ دی. د دې منابعو اندازه محدوده نه ده. ځکه چې په پر له پسې توګه تولیدېږي. د بېلګې په ډول کولای شو چې نباتات وکړو او له حاصله څخه پام وشي، دغه منابع هغه مهال د بیا نوي کېدو وړ دي چې کارول یې د بیا تولید له چټکتیا څخه زیات نه وي. اوبه، خاوره، خواړه او د انرژۍ منبع د طبیعي منابعو په ډله کې دي، چې انسان له هغوی څخه د مادې او انرژۍ په ډول ګټه اخلي.

اوبه

د افغانستان په ډیرو برخو او ښارونو کې د څښلو اوبه له ځمکې لاندې چپو او څاګانو څخه لاس ته راځي. په ځینو سیمو کې د سیندونو له اوبو څخه ګټه اخیستل کېږي. اوبه د کلني اوربست حاصل دی. که چېرې کلني اوربست کم وي د وچکالی لامل کېږي. د وګړو ډیروالی د اوبو د کموالي یو بل عامل دی، ځکه چې د وګړو په ډېر والي د اوبو لګښت ډیرېږي. څرنگه چې اوبه په ورځني ژوند کې زیاتې لګېږي، چا ته د هغې د نه لګولو په اړه څه نشي ویل کېدای. خو دوسره ویل کېدای شي چې له بې ځایه لګولو څخه یې مخه ونیول شي. اوبه نه یوازې د څښلو او پرمختللو له پلوه بلکې د کبانو او نورو ژوندیو موجوداتو د اوسېدلو د ځای له مخې هم اهمیت لري. کبان د انسانانو د غذایي توکو یوه ډیره ګټوره برخه جوړوي او د انسانانو د روغتیا او سلا مینا لپاره ډیر ګټور وینا مینونه او مالګې لري. اوس مهال د کبانو زیات ښکار د هغوی د کموالي لامل شوی دی. په ډېرو هیوادونو کې د کبانو د ښکار لپاره قوانین شته. د دې قانون له مخې د کبانو د هګیو اچولو په وخت کې د

کبانو بښکار منع دی. د اوبو د منابعو ساتنه او له ککرتیا څخه د هغې مخنیوی په کبانو باندې د اغیزې له مخې ډیر اهمیت لري. ځکه د اوبو ککرتیا د اوبو اکسیجن کمی او په پایله کې د کبانو د مړینې لامل کیږي. له دې کبله د اوبو د منابعو د پاکوالي او ساتنې لپاره سیندونو، ځاگانو او چینوټه د هغو کارول شمو او اضافي اوبو د تولیدلو مخنیوی وکړو، چې له فابریکو، کورونو او کروندو څخه بهیږي. ځکه بزگران د خپلو حاصلاتو د زیاتوالي لپاره له کیمیاوي سرې او د کرنې او وینسو د افتونو ضد درملو څخه استفاده کوي. د اوبو کولو په وخت کې دغه درمل د کرنې له اضافي اوبو سره یو ځای سیندونو، چینو او سمندرونو ته تویږي او د اوبو د ککرتیا لامل کیږي.

خاوره

خاوره یوه بله طبیعي منبع ده. سر بیره پردې جوړېدل یې کلونه، کلونه وخت نیسي. له دې کبله باید د هغې په ساتنه کې پوره پاملرنه وشي. د خاورې پاشنې پورې چې ډیر نښه کاني غذایي مواد لري، د روانو اوبو او د واورې او باران د اورښت له امله پریمتخل کیږي او خاوره د غذایي موادو د لرلو له لحاظه کمزورې کیږي. له یوې خوا به د کرکېلي لپاره مناسبه نه وي له بلې خوا به د اوبو د بهیدو له لارې د سمندرونو او سیندونو اوبو ته داخلېږي او هلته رسوب کوي. که څه هم کرکېله چې زمونږ د اړتیا وړ غذایي مواد تولیدوي، خو خاوره کمزورې کوي. سره له دې چې زمونږ په هېواد کې د باد لیګېدل له یو ځای څخه بل ځای ته د خاورې د لېږدوني لامل کیږي، خو د خاورې د ساتنې لپاره ځینې لارې چارې شته چې په لاندې ډول دي:

۱- د باد مخې ته د ونو (نیاګیمو) کرل.

۲- د خاورې نمچن ساتل.

۳- د هغو بوټو کرل چې ریښې یې د خاورو ذرې نښتي (یو ځایي) ساتي.

(۵-۱۱) انځور د ځمکې د خرابې گټې اغېستې له امله د خاورې کمزورې کېدل

خواره

سوز او تاسو د خپلو ورځينو فعاليتونو لپاره انرژۍ ته اړتيا لرؤ. د اړتيا وړ انرژي له هغو خورو څخه، چې له حيواناتو او نباتاتو څخه يې لاس ته راوړو، پوره کوو. لومړنيو انسانانو له ميوو دانو او هغو پانو څخه گټه اخيستله، چې په طبيعي ډول په نباتاتو کې موجودې وې. حيوانات به يې د پرستکو د لاسته راوړلو لپاره بنکار کول. اوس هم يو شمير انسانان ځيني حيوانات د خوړلو او د هغو له پوستکو څخه د گټې اخيستو لپاره بنکار کوي. همدارنگه خلک د نباتاتو له ميوو او لرگيو څخه، چې په طبيعي ډول په ځنځلونو او غرونو کې شته

کبيري، گټه اخلي. زيات شمير خلک هغه خواړه خوري چې له کرنې او يا خارو بو څخه يې لاسته راوړي.

په طبيعت کې د شتو خوړو منابع دومره زياتي نه دي، چې وکړای شي د ټولو خلکو د اړتيا وړ خواړه پوره کړي. له دې کبله د خلکو په وپريدو کرنې او مالدارۍ هم پراخوالی وموند. اوس پوهان په ټوله نړۍ کې کومبښن کوي چې د غذايي موادو د کيفيت د بنسټه والي او د پروټين د کچې د لوړولو لپاره بنسټي لارې چارې ولټوي. په دې لړۍ کې يې د وريجو، غنمو او جوارو نوي نسلونه توليد کړي چې زياته اندازه پروټيني مواد لري. د ساينسپوهانو موخه د غذايي موادو د کيفيت او کميت بنسټه کول دي، چې له نباتاتو څخه لاس ته راځي. سره له دې چې د کرکېلي له لارې انسانان زيات خواړه چمتو کوي، خو پر ايکو سيستم باندي منفي اغيزه هم لري، ځکه بزگران له نباتي افتونو سره د مبارزې او د وينسو د له منځه وړلو لپاره د زهري درملو څخه استفاده کوي او هغه ځمکه چې لومړۍ پيرې زياتو حيواناتو او نباتاتو ژوند کاوه، ورو ورو حيوانات او نباتات له لاسه ورکوي.

انرژي

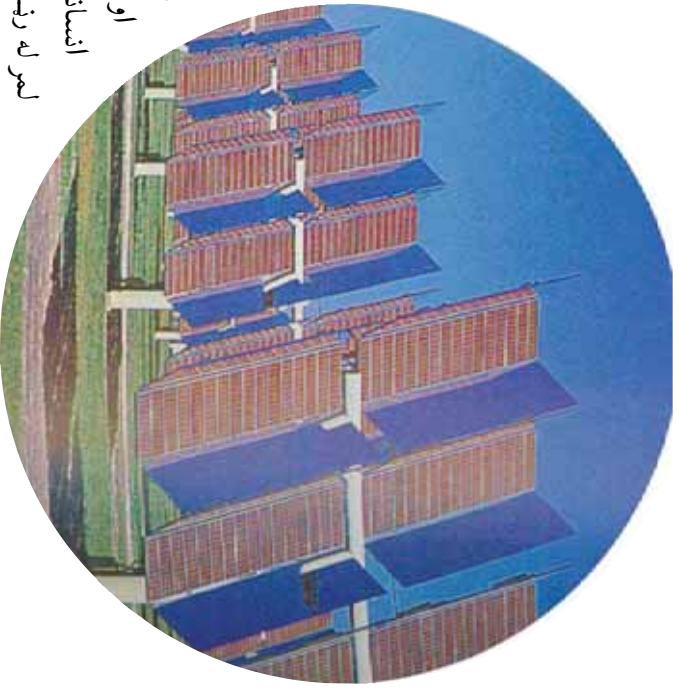
د انرژۍ دوه ډوله سر چيني وجود لري، يو ډول يې د بيا نوې کېدو او بل ډول د نه نوې کېدو سر چيني دي. اوس مهال د ۷۵% په شاوخوا کې انرژي د فوسيلونو له سوځولو څخه لاس ته راځي، لکه نفت، گاز، تيل او د ډبرو سکاره چې د انرژۍ د نه نوې کېدو لکو منابعو له ډلې څخه دي. فوسيلي سون په هوا کې زياته ککړتيا را منځته کوي. ځيني خلک د هغو لرگيو سوځولو، چې د ونو له وچيدو او غوځولو څخه تر لاسه کېږي، لازمه تودوخه لاس ته راوړي. که څه هم ونې بيا شينې کېږي، خو د لرگيو د زيات لگښت او د ونو پر له پسې غوځول ځنځلونه ورو، ورو له منځه وړي، چې د لرگيو منبع ده. له دې کبله ساينسپوهان د داسې انرژۍ له سرچينو څخه د گټې اخيستنې په فکر کې شمول چې نا پايه وي او له بلي خوا د استوگنې د چاپيريال د ککړتيا لامل و نه گرځي.

اوبه باد او لمر د بيا نوي كيدو د انرژي سر چيني دي، چي ككړتيا نه لري. په دپرو هميوا دنو كې بادي ژرندي موجودي دي چي پرې بې د باد په انرژي گرځي او په پاى كې د دستگاه او سامان الاتو په كارولو دغه انرژي په برينبنا بدلوي. زموږ د گران هميوا د په ځينو ولايتونو، لكه هرات او فراه كې بادي ژرندي شته چي د باد د انرژي په مرسته كار كوي.

(۲-۵) انځور بادي ژرندي

(۱۵-۱) انځور د لمر د برېښنا د تولید دستگاه

د لمر انرژي سر بيره پر دې چې په نباتاتو کې د غذايي موادو د جوړولو لپاره د ضيايي ترکيب په عمليه کې په کاربيري د خپلي تودوخي په واسطه يې د ځمکې په مخ د انسانانو او حيواناتو ژوند هم ممکن کړی دی. انسانان خپل کورونه داسې جوړوي چې د لمر له رڼا او تودوخي څخه، په تيره بيا په ژبې کې، تر ششونتيا پورې گټه واخلي. نن د لمر برېښنا د توليد دستگاه د ځانگړو سامانونو په استفادې سره د لمر انرژي د برېښنا په انرژۍ بدلولي.

د بيو م کتله يا ژوندي کتله (Biomass):

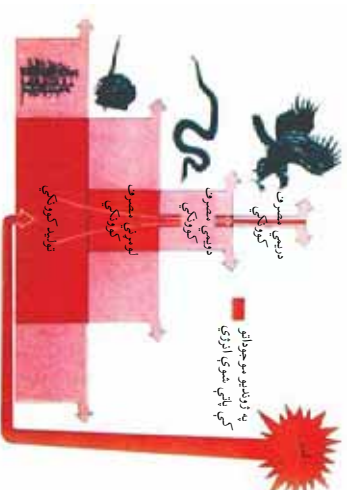
په يوې ټاکلې ساحې کې د ژوندیو موجوداتو د کتلې ټاکل د بيو م د کتلې په نوم يادېږي. د بيو م د کتلې انرژي په يو غذايي څنځير کې له يو مصرف کوونکي څخه وروستني مصرف کوونکي ته لېږدول کېږي. د بيو م د کتلې انرژي هغه وخت زاديږي چې عضوي ماده د ايکوسيستم د تجزيه کوونکو په واسطه تجزيه شي. د ايکو سيستم مطالعه راښيي چې د غذايي څنځير له لومړۍ کړۍ څخه ورستۍ کړۍ پورې د انرژي مقدار ورو ورو کمېږي. په ايکو سيستم کې د انرژي مقدار چې د هوم په شکل ښودل کېږي، د هغې د انرژي د هوم په نوم يادېږي.

فکر وکړي:

آيا د لمر د رڼا ټوله انرژي، چې نباتات يې اخلي، لومړني مصرف کوونکي ته رسېږي؟ خپل ځواب څرگند کړئ.

يو شمېر ساينس پوهان په دې اند دي، دا به ښه وي چې د نړۍ د خلكو خواړه د حيواناتو په نسبت زياتره له نباتاتو څخه تر لاسه شي، ځکه يوه اندازه انرژي په غذايي څنځير کې له منځه ځي. له دې کبله نباتات لکه غنم، جوار او نور د حيواناتو لکه پسه او غوښې په پرتله د ډېرو انسانانو لپاره غذا برابروي. دغه موضوع په تيره بيا گڼ مېشتو سيمو کې ډير اهميت لري. که چېرې د ځمکې

(۵۳) انځور د تولید کوونکي
خڅه تر مصرف کوونکي پورې
د اړوي کمیدل

په هغه معین مساحت کې نباتات وکرل شي زیات انسانان مریدلای شي. د دې پرځای چې په هغه مساحت کې خواږي یا پسه وروزل شي. البته د دې کار لپاره باید نباتات وروزل شي، چې د هغوی د پروتین مقدار او غذای ارزښت انسانانو ته دیروي.

د طبیعي زېرمو ساتنه:

پوهېزو چې طبیعي منابع د انسانانو د ژوند لپاره ډېرې اړینې او سهې دي. همدارنگه پوهېزو چې ځینې طبیعي منابع نوي کیدونکي دي. که چېرې له هغوی خڅه په پوره پام ګټه پورته نه شي دا سرچینې هم پای ته رسېږي. د دې لپاره چې مور او زموږ اولادونه وکرلای شي له دې منابعو خڅه ګټه واخلي باید د هغوی ګواښونکي خطرات وپېژنو او له منځه یې یوسو.

د اوبو د منابعو ساتنه:

زموږ ګران هیواد افغانستان غرنی طبیعت لري. هغه واوړه چې د ژمي په غرنیو سېمو کې اورېږي د دوبي په توده هوا کې ویلې کېږي. یوه برخه یې سیندرونو او روانو اوبو ته تویږي او بله برخه یې د ځمکې د ننه ننوزې او د ځمکې د تل اوبه جوړوي. د باران اوبه هم ځمکې ته ننوزي، د خاورو دننه نفوذ کوي یا دا چې له سیندونو یا جاري اوبو سره یو ځای کېږي. موږ او ټول ژوندي موجودات اوبو ته اړتیا لرو. د کورونو او فابریکو پاتې شوني اوبه د کرنې د افتونو او حشره وژونکې درمل اوبه ککړوي او د ژونديو موجوداتو او انسانانو د ناروغیو یا مړینې لامل کېږي.

---

۱ په خلاصې څڅېږې کې د انزوي ضایع کیدل مو د اووم ټولګي (په ایکو سیستم کې د موږو دورګان) کې مطالعه کړې دي.

فکر و کړۍ:

څه وکړو چې فاضله اوبه سیندونو ته ور نه شې.

فعالیت:

هغه لارې چارې، چې د استوګنې په چاپېرال کې د اوبو د ساتنې لپاره کاروئ، لست یې کړئ او په ټولګي کې یې بیان کړئ.

اوبه د حیواناتو او نباتاتو د ودې د ژوند د پايښت او روزنې د یوې اړینې مسادې په توګه حیاتي اهمیت لري. د بیلګې په توګه فلمینګو (قاز حسسیني) مرغان د ولاړو اوبو (لکه د غزني ولاړې اوبه) تر څنګ هګۍ اچوي او خپل بچیان روزي. همدارنګه مختلف ګبان چې ډیر غذايي ارزښت لري، په اوبو کې ژوند کوي. د اوبو ککړتیا یا د دې اوبو وچېدل د دې حیواناتو او نباتاتو د مړینې سبب کېږي.

فکر و کړۍ:

که چېرې هغه کب وخورو چې له ککړو اوبو څخه راښوول شوی وي ایا زموږ

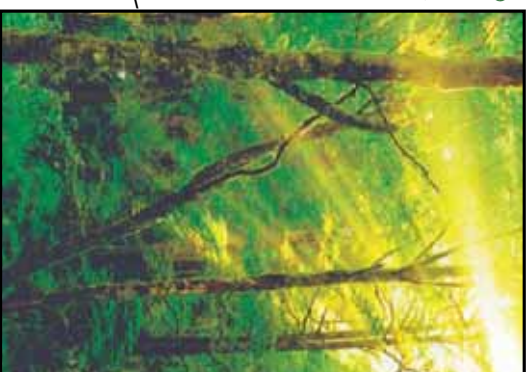
روغتیا ته زیان رسوي

(۵-۴) انځور د ولاړو اوبو تقویم

ځنګلونه:

ځنګلونه له دې کبله اهمیت لري، چې د زیات شمېر حیواناتو او نباتاتو د استوګنې ځای دی. نباتات او حیوانات په حقیقت کې د بیوم ګټه تشکيلوي. د ځنګلي وڼو له لرګیو څخه د کورونو او لرګینه لوبڼو په جوړولو کې استفاده کېږي. همدارنګه له ځنګلي نباتاتو څخه پر خواره سسر بیره، ډول ډول درملې هم جوړېږي. دا ډول ځنګلونه د افغانستان په ختیځو او شمال ختیځو برخو (پکتیا، کونړونو او نورستان) کې وجود لري. له بده مرغه که چېرې ځنګل هغه په خپل سر پرې کړي زموږ ملي پانګې ته زیان رسېږي.

(۵-۱) انځور ځنګل

هغه خطرونه وڅېړئ چې د افغانستان ځنګلونه گوانبسي. خپله څېړنه وليکئ او په ټولګي کې يې وولئ.

فعاليت:

د طبيعي منابعو په ساتنه کې زموږ د نډې

ډېرې هغه خطرونه چې طبيعي منابع گوانبسي زموږ انسانانو په واسطه منځ ته راځي. د بيلګې په توګه د سون د موادو د لاس ته راوړلو لپاره ځنګلونه وهو يا په کې کورونه جوړوو او يا له ځمکې څخه د نښه حاصل د تر لاسه کولو لپاره ډول ډول درمل شيندو. اوبه او خاوره ککړوو، د فابريکو او موټرو په لوګيو هوا ککړوو، خپل ځان او نورو ژونديو موجوداتو ته زيان رسوو. د طبيعي منابعو د ساتنې لپاره لاندې لارښوني شوي دي چې بايد په پام کې ونیول شي:

- ۱- د فوسفيلي سونک لرګيو پر ځای د باد او لمر له انرژۍ څخه ګټه اخيستل، ځکه چې د باد او لمر انرژي ککړتيا نه لري. له دې کبله ورته پاکه انرژي وايي.
  - ۲- په کرنه کې له کيمياوي سرو څخه لږه استفاده وشي.
  - ۳- د کرنې د افتونو له ضد درمل څخه کمه استفاده وشي.
  - ۴- د موادو بيا دوران.
  - ۵- د ځنګلونو، کانونو او اوبو د ساتنې لپاره د توانينو جوړول او پلي کول.
- ۱- د نياګسيو او بوتو د کرلو په واسطه له يو ځای څخه بل ځای ته د خاورو د انتقال مخنيوی.

فکر وکړئ:

کاش د ونو له لرګيو څخه په لاس راځي. د کاغذ سپما او بيا ځلي دوران يې د ځنګلونو په ساتنه کې څه اغيز لري؟

د پنځم څپر کې لنډيز

- ▶ طبيعي منابع هغو منابعو ته ويل کېږي چې په طبيعت کې وجود لري او انسان د خپلو اړتياوو د پوره کولو لپاره هغوی ته اړتيا لري او له هغوی څخه د مادي او انرژۍ د منبع په شکل استفاده کوي.
- ▶ طبيعي منابع معمولاً په دوه گروپونو يعني د بيا نورو کېدونکو او بيا نه نوي کېدونکو باندي وېشل شوي دي.
- ▶ د نه نوي کېدونکو منابعو مقدار محدود او نوي توليد يې ډېر وخت نيسي، نفت، د ډبروسکاره او گاز د نه نوي کېدونکو منابعو بيلگي دي.
- ▶ بيا نوي کېدونکي منابع هغه منابع دي چې مقدار يې محدود نه وي او په پر له پسې ډول توليدېږي. بيلگه يې د باد، د لمر او اوبو انرژي دي.
- ▶ په يوه معينه ساحه کې د ژونديو جسمونو مجموعي کتله د بيوم په نوم يادېږي.
- ▶ د منابعو ساتنه د طبيعي منابعو څخه د استفادې او د راتلونکي لپاره د هغوی د ساتنې د توازن د هڅې په معنا دی.

د پنځم څپر کي پوښتني

- ۱- طبيعي منابع څه شی او په څو ډوله دي؟ واضح يې کړي.
  - ۲- د بېوم گنله څه شی دی؟ تشریح يې کړي.
  - ۳- د طبيعي منابعو ساتنه په لنډه ډول واضح کړي.
- لاندي جملې په خپلو کتابچو کي وليکئ او د سمې جملې په مقابل کي د (ص) توری او د نا سمې جملې په مقابل د (غ) توری وليکئ.
- ۴- نفت او ډبرو سکاره نوي کيدونکي منابع دي. ( )
  - ۵- د طبيعي منابعو ساتنه له منابع څخه د استفادې او د راتلونکي لپاره هغوی د ساتني د توازن له هڅې څخه عبارت دي. ( )
  - ۶- لاندي جملې په خپلو کتابچو کي وليکئ: د سم ځواب څخه کړی چاپيره کړي.
- ۱- د خاورې د ساتني لپاره مختلفې لارې عبارت دي، له:
    - الف: د ونو کرل ب: د خاورې، نمجن ساتل ج: د بوټو کرل د: الف، ب او ج ټول
  - ۷- نوي کيدونکي طبيعي منابع عبارت دي، له:
    - الف: خاوره، خواره او لمر ب: ډبرو سکاره او نفت ج: الف او ب ډواړه د: هېڅ یو

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**